

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Кафедра української фольклористики
імені академіка Філарета Колесси

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**«Колядки і щедрівки Гуцульщини та Слобожанщини:
художньо-поетичні особливості, порівняльний аналіз
(на матеріалі адресатних творів парубкові та дівчині)»**

Виконала: **Колодій Юліана Любомирівна**,
студентка 2 курсу магістратури, групи ФЛФм-21,
спеціальності 035. Філологія,
спеціалізації 035.09 Фольклористика

Керівник: **Гунчик Ігор Володимирович**,
канд. філол. наук, доцент

Рецензент:

Львів 2022

З М І С Т

ВСТУП	3-6
Розділ 1.	
ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКИХ, СЛОБОЖАНСЬКИХ КОЛЯДОК І ЩЕДРІВОК, ЇХ ГЕНДЕРНІ ТА ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ, ГЕОГРАФІЯ ПОШИРЕННЯ	7-16
Розділ 2.	
ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ ТА ПЕРСОНАЖНОЇ СИСТЕМИ ГУЦУЛЬСЬКИХ КОЛЯДОК ПАРУБКОВІ ТА ДІВЧИНІ	17-38
2.1. Найхарактерніше у сюжетичі та поетиці «парубочого» тексту.....	17-18
2.2. Персонажний код у творах парубкові	18-27
2.3. Загальні та типові ознаки колядного тексту дівчині	27-28
2.4. Система персонажів у різдвяно-новорічних творах, адресованих дівчині	28-38
Розділ 3.	
АДРЕСАТНІ КОЛЯДКИ, ЩЕДРІВКИ ПАРУБКОВІ ТА ДІВЧИНІ ЗІ СЛОБОЖАНЩИНИ: СЮЖЕТИКА ТА ФОЛЬКЛОРНІ ПЕРСОНАЖІ.....	39-59
3.1. Система персонажів у слобожанських колядках і щедрівках, адресованих парубкові.....	39-49
3.2. Своєрідність тексту колядок та щедрівок, адресованих дівчині	49-50
3.3. Персонажний код у колядних творах дівчині	50-59
ВИСНОВКИ	60-63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64-69
ДОДАТКИ.....	70-74

ВСТУП

Вивчення, переосмислення, збереження духовного і культурно-обрядового надбання народу – це важливе завдання кожної суверенної держави в сучасному світі. Колядки і щедрівки належать до найдревнішого фольклорного жанру, неодмінного атрибуту зимових дійств. Традиції та обряди колядування і щедрювання, які склалися упродовж історичного розвитку нашого народу, потребують відродження, адже вони репрезентують єдину і довершену систему етнопедагогіки, виховують майбутніх громадян Української держави в дусі патріотизму, гуманізму, забезпечують єдність поколінь.

Певним чином, бурхливі зміни, які відбуваються в сучасному світі, призводять до того, що загальна культура людей стає низькою, маргіналізується, перетворюється на псевдокультуру. Це не сприяє єднанню нації. В історичній перспективі такі процеси можуть загрожувати втратою духовних коренів, своєї ідентичності, самобутності і навіть державної незалежності. Учені у своїх наукових дослідженнях часто зверталися до вивчення звичаїв та обрядів українців певних етнографічних груп. Адже в умовах компактного їх проживання можна простежити в якій мірі окремі територіальні групи зберегли історичну культурно-обрядову спадщину. Зважаючи на це, дослідження колядок і щедрівок українців Гуцульщини і Слобожанщини є актуальними для з'ясування походження і підґрунтя традицій українського етносу, основ його духовної культури.

Актуальність дослідження. Протягом століть українська фольклористика під впливом політичних, соціальних, економічних чинників зазнавала то стрімкого розвитку, то його сповільнення. За цей час немало наукових досліджень в області фольклористики здійснено, а ще більше видано наукових праць, присвячених широкому спектру питань та проблем. Однак в українській фольклористиці залишилося багато ще нерозкритих (невідкритих) і незакритих тем, що потребують як теоретичного, так і практичного наукового

осмислення. Однією з таких нагальних тем, на нашу думку, є система персонажів та художні особливості фольклорних творів, які зберігають та відображають сімейний уклад українців та суспільні зносини, дають змогу простежити ієрархію людини як члена сім'ї у світоглядній картині народу. Зважаючи на це, **актуальність теми** зумовлена відсутністю в українській фольклористиці ґрунтовної праці, присвяченої комплексному дослідженню системі персонажів як важливої складової поетики народнопоетичного твору. Для аналізу персонажного коду ми обрали архаїчний пласт зимової пісенності – адресатні колядки парубкові і дівчині з Гуцульщини та Слобожанщини, які чи не найкраще демонструють ці зв'язки. Крім цього, на основі методу порівняльного аналізу двох регіонів Гуцульщини і Слобожанщини нам вдалося відслідкувати самотні риси кожного історико-етнографічного регіону, а відтак порівняти і виділити спільне і відмінне між ними.

Використані джерела та література. Основними джерелами для дослідження стали фольклорно-етнографічні матеріали (колядки і щедрівки), які було взято з регіональних збірників та видань українських фольклористів. Частина гуцульських колядок адресованих парубкові і дівчині взяті з праці В. Шухевича «Гуцульщина» (том IV) [11], інші – зі збірки О.Дея «Колядки і щедрівки» [12]. Для репрезентації слобожанських колядок і щедрівок, адресованих парубкові і дівчині, ми послугувалися доробком В. Дубравіна з книги «Обрядові пісні Слобожанщини (Сумський регіон)» [39] та О. Дея [12]. Окрім цих праць, для аналізу теми ми користувалися різноманітними дослідженнями про зимову обрядовість та пісенність. Монографія К. Сосенка «Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечера» стала цінною для роботи з погляду походження та генези українських свят, їх символіки, впливу двовір'я, зіставлення національного та запозиченого. Важливим також є нарис І. Свенціцького «Різдво Христове в поході віків», в якій автор з'ясовує зародження різдвяних свят з точки зору християнства. Для розкодування символічних знаків було опрацьовано словник-довідник за

редакцією В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» та «Енциклопедичний словник символів культури України».

Мета дослідження – на матеріалі адресатних колядок парубкові і дівчині (з регіонів Гуцульщини і Слобожанщини) проаналізувати та виявити їх основу – персонажний код та пов’язані з ним художньо-поетичні особливості фольклорних творів та здійснити їх порівняльний аналіз.

Для реалізації поставленої мети, необхідно виконати такі **завдання**:

- проаналізувати джерельну базу етнографічних регіонів;
- з’ясувати статус парубка і дівчини в українському соціумі;
- окреслити географічне розташування колядок і щедрівок;
- дослідити поетикальні особливості фольклорних текстів крізь призму персонажного коду;
- визначити ієрархію та висвітлити роль другорядних персонажів у зв’язку з головними (парубок і дівчина);
- віднайти спільні центральні мотиви у колядках Гуцульщини і Слобожанщини;
- простежити зв’язок колядок і щедрівок з іншими жанрами.

Об’єкт дослідження магістерської роботи – текстологічний: це регіональні колядки і щедрівки з фольклорно-етнографічних і архівних записів Володимира Шухевича і Олексія Дея, а також колядки з видання «Обрядові пісні Слобожанщини», які видав В.В.Дубравін.

Предмет дослідження. У центрі уваги – вивчення системи персонажів у колядках, адресованих парубкові і дівчині. Здійснено спробу виділити серед них групу головних і другорядних образів, прослідкувати частотність їх вживання, проаналізувати їх поетичні особливості в сюжетно-мотивній парадигмі, топоніміці, символіці та нарації фольклорного тексту.

Методи дослідження. Ключовим методом дослідження дипломної роботи є *філологічний*, який дав можливість виявити та окреслити особливості поезики фольклорних текстів. Для реалізації поставленої мети й завдань застосовано також інші методи. Використання *порівняльного* методу посприяло

пошуку і виявленню спільних і відмінних рис колядкової традиції на Гуцульщині та Слобожанщині. Елементи методу географічного районування дали змогу візуально проаналізувати поширення різдвяно-новорічної пісенності та її стан. Для виявлення міжжанрових зв'язків (колядок і щедрівок з весільними піснями) ми послуговувалися *порівняльно-історичним* методом.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи було виголошено на XX Міжнародній науковій конференції молодих філологів «Vivat academia»: «Григорій Сковорода: сила слова, гармонія життя та віра в перемогу добра (до 300-річчя від дня народження українського письменника і філософа)», яка відбулася 11 травня 2022 року в ЛНУ імені Івана Франка, у доповіді на тему «Персональний код гуцульських колядок і щедрівок хлопцеві та дівчині».

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 74 сторінки, із них – 65 сторінок основного тексту.

Розділ 1.

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКИХ, СЛОБОЖАНСЬКИХ КОЛЯДОК І ЩЕДРИВОК, ЇХ ГЕНДЕРНІ ТА ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ, ГЕОГРАФІЯ ПОШИРЕННЯ

1.1. Історія дослідження колядок Гуцульщини

Колядкові традиції гуцулів демонструють багате і яскраве національне життя українського народу. Попри часові зміни, сучасні події, обрядові та звичаєві модифікації народної культури українців, Гуцульщина залишається одним з тих регіонів, де архаїчна форма коляди збереглася й до наших днів. Схожу точку зору висловлює дослідниця А. Гоцалюк: «Традиційні форми різдвяних обрядів в Україні на початку ХХ століття найкраще збережені в Карпатському та Підкарпатському регіонах, зокрема серед етнографічної групи українців-гуцулів» [8, с. 44]. Їхня самобутність виявляється в мові гуцульського діалекту, широкій сюжетно-мотивній парадигмі фольклорних текстів та системі персонажів.

Гуцульська коляда була і є об'єктом зацікавлення багатьох вчених. Серед наукових розвідок частина присвячена загальному розгляду колядкової традиції в Україні та містить лише певні зауваги щодо гуцульських звичаїв. Авторами таких праць були українські вчені: І. Франко [61], О. Пчілка [44], М. Грушевський [9], М. Костомаров [29], К. Сосенко [56], І. Свенціцький [45], О. Дей [13], Ф. Колесса [26] та інші. Також варто згадати австрійського фольклориста Р. Кайндля [21] і польського етнографа С. Вінченза [68], для яких традиційна культура Гуцульщини була об'єктом вивчення та аналізу. Вагомий внесок у дослідження гуцульських колядок здійснили В. Шухевич, В. Гнатюк, П. Шекерик-Доників.

Володимир Шухевичу належить п'ятитомна праця під назвою «Гуцульщина», у якій етнограф відтворив життя українців-гуцулів періоду ХІХ – початку ХХ століття. У ІV томі ґрунтовної розвідки фольклорист окреме місце відводить опису календарно-обрядового циклу, а саме темі різдвяних

свят. Серед народнопоетичних зразків цінною є різдвяно-новорічна пісенність, яку В. Шухевич диференціює за адресатами: священникові, газді, газдині, вдовиці, парубкові, дівчині та ін.

Не меншої наукової вартості та уваги заслуговує праця автора першого академічного видання колядок і щедрівок Володимира Гнатюка. Учений видав двотомник «Колядки і щедрівки» у 1914 році. Фольклорні тексти, уміщені в цих томах, були зібрані упродовж 1897-1913 років. Сам В. Гнатюк пише у передмові до першого тому: «Що ж тикається часу, з якого походять записи в оцій книжці, то вони обіймають ціле століття, бо починаються записами З. Д. Ходаковського, початими зараз із початком другого десятиліття ХІХ ст., а кінчаються записами А. Короткого або М. Кузьмака з 1913 р.» [7, с. 97]. Окрім експедиційних записів, учений додав до збірки копію рукопису із записами І.Вагилевича.

У своєму збірнику В. Гнатюк систематизував колядки і щедрівки за диференційним підходом: 1) надвірні колядки (господареві, господині, парубкові, дівчині, родині); 2) колядки старині (дідам і бабам); 3) господареві (колядки священникові); 4) господині (колядки вдові) [27]. У вступних заувагах фольклорист виділяє гуцульську колядкову традицію серед інших і підкреслює її збереженість та синкретизм: «В одній Гуцульщині заховали ся вони ще в повній первістній архаїчності, але й то не на дуже великім просторі. [...] Коляда в цілости, як вона ще доховала ся на Гуцульщині, се ніщо инше, як народня опера, в якій побіч співу значне місце займає також музика й танці та деклямація (віншівки)» [27, с. 4, 5]. Після передмови до першого тому дослідник подає записи гуцула-берези Петра Шекерика-Дониківа під назвою «Як відбувають ся коляди у Гуцулів», в яких відтворено архаїчність та самотність гуцульських обрядів і традицій.

У контексті вивчення гуцульських коляд варто згадати ще одного його дослідника корінного мешканця цього регіону, етнографа і громадського діяча Петра Шекерика-Дониківа, який написав перший гуцульський роман «Дідо Иванчік», датований 1940 роком. Ця праця є відображенням не лише

гуцульського побуту, культури, традицій та обрядів, а передає світогляд та менталітет українців-гуцулів. Саме гуцульський діалект, яким П. Шекерик-Доників послуговується під час написання роману, підкреслює автентику цього краю та дає можливість заглибитись в різдвяно-атмосферу Гуцулії. Крізь призму життя свого діда автор відтворив те, як колись жили горяни. Окрім роману, П. Шекерик-Доників видав етнографічну розвідку під назвою «Рік у віруваннях гуцулів». У розділі «Коледники» етнограф звертає увагу на особливе пошанування різдвяних свят серед гуцулів: «Усі горене любили тай люб'єт слухати коледи. Коледами тай плесами коледники слав'єт Боже Риздво тай Риздвені светки. Коледи, то стародавні молитви – первовічньні слова до Божего Риздва» [64, с. 84].

2.2. Дослідження колядок і щедрівок зі Слобожанщини

Етнографічний регіон Слобожанщини є менш дослідженим щодо зимової обрядовості в порівнянні з Гуцульщиною. У слобожан спостерігаємо свої особливості у святкуванні різдвяних свят. Це було зумовлено географічним розташуванням та проживанням у цьому регіоні великої кількості російського населення. Як наслідок відбувся синтез російських та українських обрядів, а відтак розмивання меж та витіснення українських традицій. Д. Багалій, український історик, філософ, також звертав увагу на те, що «оце переселенне не української людности у Харьків і змінило його колишнє українське обличчя, особливо в другій половині XIX в.» [1, с. 287].

Про Слобожанщину в контексті календарно-обрядової традиції зимового циклу ми дізнаємось із праць таких вчених: М. Сумцова [59], О. Потебні [42], П. Куліша [32], М. Максимовича [35], М. Маркевича [40], В. Дубравіна [39]. Учений-фольклорист М. Сумцов є автором праці «Научное изучение колядок и щедривок» (1886), у якій проводить огляд досліджень народнопоетичних зразків, здійснених попередниками, а поміж тим звертає увагу на мотиви фольклорних текстів, відбиток язичницьких елементів та схожість румунських і українських колядок. Не варто оминати увагою ще одну працю цього дослідника

«Слобожане». Це перша спроба наукової розвідки цього регіону. Автор у хронологічній послідовності окреслює життя слобожан та спиняється на важливих подіях для його мешканців. У одному з розділів етнограф розглядає зимові свята у слобожан і як приклад наводить уривок з оповідання Г. Квітки-Основ'яненка «Панна Сотниківна», де подієво висвітлено процес святкування Різдва у панських дворах. [58, с. 109-111]. Про колядкові твори Слобожанщини фольклорист висловився так: «Колядки й щедрівки оточені доброзичливістю, і через те вони були вельми улюблені народом і мали на нього гарний моральний вплив» [58, с. 111-112].

Окрему увагу слід звернути на сучасні розвідки обрядової пісенності слобожан. Одним з її дослідників був етномузикознавець, фольклорист В. Дубравін, який здійснив чимало експедиційних поїздок по території Слобожанщини. Йому належить авторство низки праць: «Пісні Сумщини», «Народні пісні Чернігівщини в запису Валентина Дубравіна», «Обрядові пісні Слобожанщини (Сумський регіон)». В останній праці вміщені фольклорні тексти, які зібрав сам В.Дубравін під час фольклорних експедицій на території Сумської області у проміжку від 1960 по 1983 рік. Календарно-обрядова поезія міститься в першій частині книги і розпочинається з зимового циклу. Серед пісень різдвяно-новорічного періоду автор виділяє: *адресатні колядки* (колядки господарю і його родині, колядки парубкові, колядки дівчині, дитячі колядки), *колядки релігійного змісту*, *адресатні щедрівки* (щедрівки господарю і його родині, щедрівки парубкові, щедрівки дівчині, дитячі щедрівки) та *щедрівки-засівалки* [39].

3.3. Гендерна адресатна диференціація різдвяно-новорічних пісень

Аналізуючи адресатні колядки парубкові і дівчині, вважаємо за необхідне окреслити становище, суспільну роль двох молодіжних груп в українській картині світу. Перша група – парубоцтво, за словами В. Боржковського, є окремою соціальною групою в суспільстві, яка живе власними інтересами, переживаннями та уподобання, має свої права та обов'язки [2, с. 12]. У

словнику знаходимо два трактування слова «парубок»: 1) молодий чоловік; юнак; 2) нежонатий чоловік [51, с. 80]. На означення парубка можемо використовувати й інші слова: молодий чоловік, юнак, молодик, легінь; хлоп'яга, хлопака, парубій (ко), виросток. [22, с. 297] Парубок, на відміну від хлопчика, користується більш шанобливим, поважним ставленням з боку суспільства. До цієї молодіжної групи зараховуємо юнаків 16-17 років, які досягли віку статевої зрілості. Окрім фізіологічного критерію, існує громадський, який супроводжується різними обрядами і традиціями. До прикладу, обряд «коронування», за допомогою якого хлопця приймають у «парубоцтво», полягає у наступному: юнак приходить на зібрання парубків, кланяється їм, натомість молодіжна група піднімає юнака на руки і співає пісню. Заключним у цій ініціації є частування міцними напоями. Більш докладно про обряд «коронування» та інші ініціальні дії, пов'язані з парубоцтвом, описує етнограф В.Боржковський [2, с. 14-15].

У «парубочому» віці більшість хлопців замислюються над ще одним, мабуть найважливішим кроком цього періоду – одруженням. Хоч тема весілля більше емоційного переживання викликає у дівчат, однак вибір майбутньої дружини не менше турбує і парубків. У цьому питанні хлопець проявляє свою самостійність, відповідальність. На цьому наголошує В.Боржковський: «Здебільшого йому [парубкові] належить повна свобода вибору нареченої і коли про свій намір одруження з дівчиною він заявляє батькові, то завжди отримує від нього згоду і благословення.» [2, с. 16].

Друга молодіжна група – дівоча. Слово «дівчина» має також два значення і пояснюється так: 1) молода неodrужена особа жіночої статі; 2) кохана, наречена [48, с. 298]. Можемо використовувати ще й інші слова на позначення дівчини: юначка, кохана, любка, подруга [22, с. 91]. Дівчиною називають особу жіночої статі від настання віку статевого дозрівання до вступу в шлюб. Порівнюючи сьгоднішні часи з давніми, можемо констатувати той факт, що дівчата виходили заміж рано. «У XVII–XIX сторіччях в Україні був поширений ранній шлюб. Одружувались у 18–25 років парубки, а дівчата – у 16–23 роки.

Відданицею вважали дівчину, якій минуло 16 років. У багатьох місцевостях України дівчина 20 років вважалася «застарілою», про це пише соціологиня І.Слюсар [55, с. 63]. В українській етнокulturі дівчата на рівні з хлопцями характеризуються певними «вольностями», свободою вибору в обранні нареченого. Так, Х. Вовк пише: «На Україні право вибирати собі дружину цілком визнане за дівчиною [...] вважають конечним формально запитуватись молоду, чи вона згоджується на шлюбну пропозицію...» [4, с. 229]. Здебільшого дівчата самостійно приймають рішення щодо цього, однак трапляються випадки переважно в заможних людей, коли соціальний статус і матеріальні блага ставали домінантним критерієм при виборі пари. У традиційній культурі дівчина іноді давала відповідь хлопцеві не словесно, а за допомогою обрядових дій: до прикладу, якщо дівчина виносить гарбуз – це знак відмови, якщо рушник, то знак згоди; ним батьки зв'язували руки нареченим.

Місцем частого «стрічання» двох молодіжних груп – парубків і дівчат були вечорниці. Саме там молоді люди знайомилися, спілкувалися та пізнавали перші почуття любові. Вечорниці або досвідки, – як пояснює В.Боржковський, – вечірні збори молоді обох статей, які розпочинаються восени і тривають аж до великого посту. Проводяться в домах вдів, дружин військовослужбовців. Вечорниці – це найулюбленіше проведення часу для нашої молоді. Там вони жартують, розповідають цікаві оповідки, співають пісень і танцюють [2, с. 20].

Отже, обидві групи – парубоча і дівоча в цьому періоді переважно зацікавлені шлюбними питаннями, оскільки вони стають свідомими та є запит суспільства на це. Батьки, рідні, знайомі очікують на одруження або ж видання молодих людей. Це яскраво демонструють колядки і щедрівки, адресовані парубкові та дівчині, у яких домінують передшлюбні мотиви. Колядники бажають парубкам і дівчатам швидкого одруження та щасливої долі.

4.4. Унікальність жанру щедрівки в українському фольклорі

Жанр щедрівки є унікальним явищем в українській культурі, оскільки в фольклорі інших народів світу такого різновиду зимової пісенності не зафіксовано. Лише на прилеглих до території України землях знаходять поодинокі зразки цього жанру. «Цей суто український термін, – наголошував дослідник національної специфіки українського фольклору І. Денисюк, – не поширений на території інших народів і не увійшов до їхньої пісенності, крім, частково, білорусів... Прикметно, що щедрівки побутують тільки на півдні Білорусі, де більшість населення – українці.» [14, с. 20]. Вважається, що колядки і щедрівки різняться між собою змістовою наповненістю та утилітарною функцією. Колядки співають для повідомлення благої вісті – народження Ісуса Христа та його возвеличення, а щедрівки мають на меті прославлення господаря та його родини, а також побажання приплоду в домі, щедрого врожаю, земних благ. Перші, – за словами дослідника І. Денисюка, – релігійно-християнського характеру, другі – світські [14, с. 20].

Аналізуючи матеріали двох регіонів – Гуцульщини і Слобожанщини, ми виявили, що у першій етнографічній зоні жанр щедрівки відсутній, а у другій – активно побутував. Причиною цього може бути питання про поділ, класифікацію календарно-обрядової поезії зимового циклу. Думки вчених щодо розмежування зимової пісенності на колядки і щедрівки є різними. До прикладу, В. Гнатюк вважав, що цей поділ є безпідставним. Дослідник у передмові до першого тому етнографічного збірника «Колядки і щедрівки» зазначав: «Досі розрізнявали звичайно дві головні групи: колядки і щедрівки і так друкували їх по різних збірниках. Я усуваю сей поділ, як зовсім безпідставний і вважаю обі назви – колядки і щедрівки, за зовсім рівнорядні терміни, з яких перший є чужого, а другий нашого походження» [7, с. 99]. Цієї думки притримувалася й українська письменниця О. Пчілка, яка писала, що обидві назви «колядки» і «щедрівки» є синонімами. Їх змістове наповнення однакове, за винятком декількох щедрівок, приурочених до свята Василя [44, с. 157]. Автор праці «Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і

Щедрого вечора» К. Сосенко поділяв погляди вищезгаданих вчених і підкреслював архаїчність зимової пісенності: «На мою думку суть колядки й щедрівки дуже давними чисто українськими словесними творами, а не літературно занесеними з інших культурних сфер на Україну» [56, с. 2].

На противагу таким твердженням слід згадати міркування М. Костомарова, який розділяв ці поняття: «...Пісні, що відносяться до свята Різдва Христового, називаються в українців колядками, а ті, які співаються під Новий рік – щедрівками (від «Щедрий вечір»). Зміст цих пісень – побажання щастя і благополуччя господарю дому і членам його родини» [28, с. 264–265]. Український фольклорист М. Сумцов, – дослідник Слобожанського регіону, – писав про колядки і щедрівки так: «Були на селі в великім поширенню дяківські та бурсацькі духовні вірші, а ще в більшому поширенню складені під їх впливом колядки та щедрівки, які співали колись різно: колядки на Різдво, а щедрівки на Новий рік, а потім стали їх змішувати» [58, с. 111].

5.5. Географія поширення колядок і щедрівок з Гуцульщини та Слобожанщини

Увесь фольклорний матеріал колядок і щедрівок парубкові та дівчині з Гуцульщини, який використано для аналізу в цій магістерській роботі, був зібраний у XIX – XX століттях стараннями українських вчених і опублікований у різних виданнях. Географічно він походить із високогірного Карпатського регіону, зокрема з територій двох сучасних адміністративних областей – Івано-Франківської та Закарпатської, де власне і розташований історико-етнографічний регіон Гуцульщини. Перелік населених пунктів і кількість записаних колядок парубкові та дівчині: село **Ілемня** у Калуського району Івано-Франківської області - 4 колядки, село **Криворівня** у Верховинському районі Івано-Франківської області - 3 колядки, село **Тюдів** у Косівському районі Івано-Франківської області - 3 колядки, село **Ясенів Горішній** у Верховинському районі Івано-Франківської області - 3 колядки, **Космач** у Косівському районі Івано-Франківської області - 1 колядка, село **Брустури** у

Косівському районі Івано-Франківської області - 1 колядка, село **Ріпнє** у Рожнятівському районі Івано-Франківської області - 1 колядка, село **Ясень** у Рожнятівському районі Івано-Франківської області - 1 колядка, село **Жаб'є-Ільці** у Верховинському районі Івано-Франківської області - 1 колядка, **Івано-Франківська область** - 1 колядка, **Закарпаття** -1 колядка, село **Невицьке** в Ужгородському районі Закарпатської області - 1 колядка, село **Білки** в Хустському районі Закарпатської області -1 колядка, село **Росішка** в Великобичківській селищній громаді Рахівського району Закарпатської області - 1 колядка. Загальна кількість текстів колядок, адресованих парубкові на Гуцульщині, - 25.

Гуцульські колядки, адресовані дівчині, зібрано в таких населених пунктах: село **Тюдів** у Косівському районі Івано-Франківської області – 5 колядок; **Космач** у Косівському районі Івано-Франківської області – 2 колядки; село **Ясенів Горішній** у Верховинському районі Івано-Франківської області - 2 колядки; село **Ілемня** у Вигодській громаді Калуського району Івано-Франківської області – 2 твори; село **Ясенів** у Верховинському районі Івано-Франківської області – 1 колядка; **Закарпаття** – 2 колядки; **Гуцульщина** – 2 колядки; село **Терново** в Тячівському районі Закарпатської області - 1 колядка; село **Березніки** у Хустському районі Закарпатської області – 1 колядка; село **Ростоки** (Розтоки) в Косівському районі Івано-Франківської області – 1 колядка; **Опрішівці** – мікрорайон Івано-Франківська – 1 колядка; село **Зелена Ріка** в Косівському районі Івано-Франківської області – 1 колядка. Загальна кількість текстів колядок, адресованих дівчині, з історико-етнографічного району Гуцульщини – 25. Вказано населені пункти у 21-ому тексті колядки.

Усі різдвяно-новорічні фольклорні тексти зі Слобожанщини, адресовані парубкові, походять з Сумської області, частина – з Харківської. Серед населених пунктів Сумської області такі: смт. **Дружба** Ямпільський район – 1 колядка, с. **Попівка** Великописарівський район – 1 колядка, с. **Грицаківка** Сумський район – 1 колядка, м. **Суми** – 2 колядки, х. **Берки** Недригайлівський район – 3 колядки, 1 щедрівка; с. **Великий Бобрик** Краснопільський район – 1

колядка, **х. Шаповали** Недригайлівський район – 1 колядка, **с. Йоївка** Білопільський район – 1 колядка, **х. Гезівка** Білопільський район – 1 колядка, **с. Коротченкове** Шосткинський район – 1 колядка, **с. Нижня Сироватка** Сумський район – 2 колядки, **с. Чеберяки** Роменський район – 1 щедрівка, **смт. Краснопілля** – 2 щедрівки. Харківська область представлена такими місцевостями: **с. Люботин** – 2 колядки, **с. Мурафа** – 1 колядка, **с. Гайворон** – 1 колядка, **с. Кам'янка** – 1 колядка, **м. Харків** – 1 колядка.

Слобожанські фольклорні різдвяні тексти, адресовані дівчині, також зібрані у двох областях цього регіону – Сумській та Харківській. Населені пункти Сумської області: **с. Бошівка** Буринський район – 1 колядка, **с. Волошнівка** Роменський район – 1 колядка, **с. Попівка** Великописарівський район – 1 колядка, **с. Лучка** Липоводолинський район – 1 колядка, **с. Слобода** Буринський район – 1 колядка, **х. Берки** Недригайлівський район – 3 колядки, **с. Коротченкове** Шосткинський район – 1 колядка, **с. Стара Гута** Серединобудський район – 1 колядка, **х. Гезівка** Білопільський район – 1 колядка, 1 щедрівка, **с. Йоївка** Білопільський район – 1 колядка, 1 щедрівка, **с. Дубовичі** Кролевецький район – 1 щедрівка, **с. Грицаківка** Сумський район – 1 щедрівка, **смт. Краснопілля** – 1 щедрівка, **с. Чеберяки** Роменський район – 2 щедрівки, **м. Суми** – 1 щедрівка, **с. Пшиньчене** Роменський район – 1 щедрівка, **с. Глинськ** Роменський район – 1 щедрівка. Величальні пісні з Харківської області: **с. Люботин** – 1 колядка, Харківщина – 2 колядки.

Розділ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ ТА ПЕРСОНАЖНОЇ СИСТЕМИ ГУЦУЛЬСЬКИХ КОЛЯДОК ПАРУБКОВІ ТА ДІВЧИНІ

2.1. Найхарактерніше у сюжетичі та поетиці «парубочого» тексту

Форма фольклорного тексту. За формою оповіді усі колядки парубкові з Гуцульщини можна поділили на 3 групи: епічні; ліричні та комбіновані з елементами діалогів. Найбільше є текстів – з епічною формою оповіді. Їх кількість становить 14. Другою за чисельністю групою є тексти з комбінованою формою оповіді, їх зафіксовано 11. Елементом у структурі колядного гуцульського тексту можуть бути діалоги. Цей перехід від монологічної форми до діалогічної вказує на архаїзм колядки. Серед фольклорного матеріалу цього історико-етнографічного регіону не знаходимо текстів виключно з діалогічною формою оповіді. Колядкових текстів з ліричною формою не зафіксовано.

Топоніми та гідроніми у колядках. Цікавою особливістю гуцульських колядок хлопцеві є фольклорні твори, які мають локальні топоніми. Іноді в них згадано місто Львів. Зафіксовано 5 таких колядок. У них відображені такі мотиви: «молодець знімає облогу міста, тільки одержавши дівчину в данину» (3), «дівчина обіцяє сама приїхати до парубка» (1), «парубок-вівчар трембітає» (1). У колядних творах цей населений пункт названо «*Львів-місто*», а мешканців – «*ірляне-передміщане*», «*львівці*», «*львовяне смутненькі*», жителька цього міста – «*львівка-дівка*».

Також слід звернути увагу на гідронім «*Дунай*», на який натрапляємо у 4 колядках. Цей символ характерний для українського фольклору і несе цілу низку асоціацій, уявлень. «*Дунай*» – це переправа, умовний перехід з одного стану в інший (парубкування-одруження). В українській народній словесності це поняття вживається у двох значеннях. Перше – на позначення будь-якої водойми і є загальною назвою, друге – конкретна назва річки, яка вживається на позначення межі, кордону: «*у волоськім Дунаю*», «*края Дуная, мілко*

броду». Разом із цим іменником часто вживаються постійні епітети *глибокий і тихий*, наприклад: «*Ой повеземо на тихий Дунай*».

Троїстість як вираження числової символіки. Число три в українському фольклорі вирізняється з-поміж інших. Його значення можна трактувати по-різному. Наприклад, це число може символізувати три світи підземний, земний і небесний, єдність неба, землі і людини, єдність часу минулого, теперішнього і майбутнього. Окрім цього, триразове виконання певної дії має магичне значення: тричі постукати в поріг, тричі поцілуватись, тричі вклонитись.

У колядках з Гуцульщини число три нерідко використовували як художній засіб для підсилення змісту чи якихось дій персонажів. Цей прийом знаходимо у 13 творах із такими мотивами: осадження подвір'я дівочками, молодцями і стариками; чекання синів з війни три роки; засівання трьох нив – ярого жита, ярої пшениці, кукурудзи; вівчар з трьома трумбетками – мосяжною, золотою, скляною; три свічки для вмивання личенька, вбирання, сідланя коня; три віконця, в які проглядає сонце, місяць і зорі; три села зі старими, молодими людьми і дівочками; три голуби; три побої – татарський, турецький, козацький.О

2.2. Персонажний код у творах парубкові

У колядках і щедрівках, адресованих парубкові на Гуцульщині, зображено чимало персонажів. Умовно можемо їх поділити на дві групи: одноосібні та групові. Розрізняємо їх за числом. Ті, які вживаються в однині, – це одноосібні, до прикладу: *хлопець Юрочко, мати, батько, гречная панна*. Ті, які вживаються у множині, – це групові. Серед них: *пани, люде, бояри, риболови, колядники*. Таке розмежування допомагає визначити роль персонажів та зв'язки між ними, тобто, які персонажі є головними, а які – другорядними. Головними у колядках і щедрівках постають герої, які відіграють важливу роль в житті адресата. Це *мама, батько, мила, кінь, сокіл*.

Загалом усі персонажі в гуцульських колядках хлопцеві можна поділити на 3 підтипи: антропоморфні, зооморфні, міфологічні. Цю класифікацію ми будемо використовувати і в подальшому нашому дослідженні.

Антропоморфні персонажі. Це найчисельніша група серед персонажів у гуцульських колядках. В адресатних колядках парубкові головним антропоморфним персонажем є хлопець (парубок). У проаналізованих фольклорних творах натрапляємо на різну номінацію цього персонажа – і з вказівкою на власну назву, і на зазначення родової назви. Перші переважають, зафіксовано 13 колядок із вказаним конкретним іменем. Зазвичай це пестливі або звичайні нейтральні назви чоловічих імен: *Юрочко, Стефаник, Федько, Василь*. До імені може бути доданий присвійний займенник *наш* або родовий іменник *пан*: «*наш Іванко*», «*Іваночку наш*», «*пан Василь*». У давні часи і до теперішнього часу згадувати власну назву імені адресата було обов'язковим. Коли колядники заходили в хату, то вони вже знали, як звати хлопця, який тут живе. Іноді в колядках використовували прийом своєрідної редуплікації або повторення імені для привернення більшої уваги юнака, що посилювало вплив через словесне навіювання, яке є основою вербальної магії, наприклад: «*Всей за здорове бай Васильково. / Вінчуєм тебе, наш Василючку...*» (Ой попід гірці йшли білі вівці) [6, с. 89]. На думку Наталії Колесник, власна назва у процесі апеляції чи номінування виконує свою головну роль – ідентифікує та диференціює адресата. [25, с. 250]

Серед номінувань цікавими є розгорнуті та розширені формули, які поєднують власну назву з родовою, до прикладу: «*можний паночок на ймня Йваночок*», «*легіниночка Василючка*». Слово «легіниночка» походить від легінь (лигінь), -я // парубок, -бка парубок, дорослий хлопець; *пор. уг. Legény*. [10, с. 110] Гуцули зазвичай надавали статус легіня у громаді молодому, неодруженому юнаку. Унікальною є морфеміка цих слів, що пояснюється регіональними особливостями. Власна назва разом із родовою утворені за допомогою суфікса *-очк-*, що характерний для закарпатських говірок. Цікавими з цього приводу є думки мовознавця Олесі Харківської. «Утворення із цим

суфіксом, – зазначає дослідниця, – відносимо до вузько-регіональних дериватів, характерних тільки для говорів Закарпаття – *загиноч□ки* ‘оздоблення жіночої блузки’ (Гд) (від загинати). За межами Закарпатської області відповідників не виявлено» [62, с. 191].

Родових назв на означення хлопця у гуцульських колядках менше, ми виявили 12 лексем в однині та множині: *синок, жовнір, хлопець-молодець, гордий молодець, парубки*. Варто звернути увагу на ще одну групу цікавих номінацій цього чоловічого адресата: *білий вівчар* із колядки «Ой із-за гори, з-за високої», *парубки з овечками* з колядки «Полонинками, строминками», *Василь вівчарик* з колядки «Ой попід гірці йшли білі вівці», *гордий молодець, бутеець овець* із колядки «Зачорнілася чорная гора». У них подано додаткову інформацію про адресата фольклорного тексту, яка вказує на його рід заняття. Ці додаткові характеристики не є типовими для колядок парубкові, на них більше натрапляємо в різдвяно-новорічних творах, які адресовані господареві, який постає в ролі хлібороба, коваля, бджоляра і т.д. Це демонструє колядка «Ой шумить, гуде, дібровою йде», яка стосується господаря-бджоляра: «*Будемо при саду рої роїти / І меди носити у пана господаря, / У його бортах і у його новицях*» [12, с. 74].

Із усього доступного нам матеріалу ми виявили шість (6) гуцульських колядок, де парубок постає в ролі вівчара. Це своєрідне відхилення від загальноукраїнської традиції із зазначенням роду діяльності адресата в цьому історико-етнографічному районі було зумовлене значним поширенням на Гуцульщині вівчарства, яке пов’язане із природними умовами гірської місцевості Карпатського краю. З цього приводу варто згадати відому повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» про Гуцульщину, у якій головний герой Іван Палійчук після смерті батька змушений працювати на полонині вівчарем, бо «*газдівство його руйнувалось, вже не було коло чого усім робити і треба було йти в найми*». [30, с. 13]

Серед проаналізованих фольклорних творів знаходимо також чотири (4) колядки без конкретної номінації із відсутністю імені персонажа хлопця. Але

усі респонденти зазначали, що в цих різдвяно-новорічних величальних піснях ім'я все ж потрібно вказувати і називали місце самої вставки: *«Ой ище ранче наш (імя) устав», «Ой брате (імя), ти стадце пасеш», «Брате (імя), ти за ним ходиш», «Тай приблудило до брата (імя)».*

Ознайомлення з гуцульськими колядками хлопцеві та їх аналіз свідчить, що в цих фольклорних обрядових текстах переважно не подавали портретну характеристику головного персонажа. На опис зовнішності частіше натрапляємо в колядках, адресованих дівчині. Це пов'язане з ідеалізацією краси дівчини, возвеличенням її вроди. Серед гуцульських колядок парубкові знаходимо декілька уснопоетичних творів з елементами опису зовнішності чоловічого персонажа. Більшість із цих текстів належать до визначеного в О.Дея мотиву «парубок-вівчар трембітає». Тут йдеться про хлопця, який займається вівчарством і який має при собі окремі предмети та атрибути для здійснення вівчарського промислу:

Наперед овець гордий молодець,

Гордий молодець, бутесць овець.

Заперезався чорнов ожинов,

За тов ожинов дві-три трубоньки... [12, с. 154].

Подібні «трубоньки» згадано і в інших колядних текстах. Йдеться, очевидно, про пастуші народні інструменти, які слугували гуцульським вівчарам для подання звуків, на які реагували вівці, і «спілкування» між собою: *«Межи тим стадом а й білий вівчар, / Опасався він шарим поясом, / За тим поясом мосяжна балта, / Носить він, носить по три трумбетки»* (Ой із-за гори, з-за високої) [12, с. 155]; *«Ходять парубки з овечками, / Носять собі три трубочці, / Три трубочці при правім боці»* (Полонинками, строминками) [12, с. 155]; *«Наперед овець хлопець-молдець. / Заперезався ремениною, / Поверх ремению чом ужинкою. / За тов ужинков чом три трубочки»* (Із-за гори, з-за високої) [12, с. 156]. Однак подібні характеристики є не є прямою характеристикою зовнішності адресата, а носять радше додатковий характер.

Єдиним фольклорним твором, у якому містяться відомості про портретну характеристику хлопця-адресата, є колядка «В вішнім садку сокіл щечече». У цьому тексті відображено мотив «мати збирає сина на побачення до гречної панни». Тут згадано і про кучері, і про кожушок, і про чобітки, і про інші елементи зовнішності парубка:

*Мамка синочку кучері чеше.
Та й розчесала кучері красні,
А понад чоло косиці ясні.
І внесла єму білий кожушок,
Білий кожушок, так як рантушок.
І внесла єму жовті чобітки,
Жовті чобітки на білі ніжки.
І внесла єму білу сорочку,
Як день, біленьку, як лист, тоненьку.
І внесла єму дрібну шапочку,
Дрібну шапочку, як маківочку... [12, с. 274]*

Другим за частотністю персонажем у гуцульських колядках хлопцеві є **дівчина**. Вона фігурує в 4 текстах обрядових пісень. Згадки про дівчину можна пояснити шлюбним характером окремих творів, тому парубкові бажали знайти своє кохання та одружитися. Пошуки милої зображено опосередковано через традиційний сюжет: хлопець збирається на полювання або війну, разом з військом бере місто в облогу, відмовляється від дорогих подарунків міщан і приймає в якості викупу гречну панну. Номінація дівчини є різною і має загальний характер переважно без вказівки її імені: *мила, дівка, гречна панна*.

Ще одним антропоморфним персонажем, крім хлопця і дівчини, які зображено в гуцульських різдвяних обрядових текстах, є постать **матері**. В українському фольклорі цей образ дуже поширений і представлений чи не у всіх жанрах обрядового та позаобрядового фольклору. Роль матері в житті сина є надзвичайно важливою. Це пояснюється тим, що з самого народження мати приділяла дитині багато часу та уваги, виховувала, плекала, закладала моральні

цінності, передавала свою любов до світу. Хлопець, коли ставав дорослим, такою турботливою і близькою людиною уявляв і свою майбутню дружину.

Серед гуцульських колядкових творів можна виділити 4 колядки, у яких трапляється персонаж матері. Більшість номінувань – пестливі: *мамочка*, *мамця*, *матінка*. До родового поняття часто додають прикметники «*рідна*», «*мила*», які надають додаткового семантичного навантаження. Такі прикметники часто використовуються в українському фольклорі відносно матері чи дружини, що свідчить про шанобливе ставлення чоловіка до жінки в українській культурі. Іван Франко у своїй праці «Жіноча неволя в руських піснях народних» про роль жінки писав так: «Від давніх давен всі учені люди, котрі пильно придивлялися до життя руського народу, признавали, що русини обходяться з своїми жінками далеко лагідніше, далеко гуманніше й свободніше, аніж їх сусіди. Свобідна воля жінки знаходить тут далеко більше пошанування, ніж, напр., у великоросів; в родині жінка займає дуже поважне і почесне становище» [60, с. 210]. Звертання утворювалися й за допомогою присвійних займенників: «*моя*», «*свою*», «*наша*». У сюжетах колядкових творів мати виряджає сина на війну, дає настанови, як вберегти себе, вбирає на побачення до гречної панни, вчить, як жити.

Іноді разом з образом матері в колядках згадано постать *батька*. Вони сприймаються як одне ціле – це батьки, які дбають про свого сина. Відомості про цих персонажів можна натрапити наприкінці колядок або у віншуванні: «*отцеві й мамі з тебе потіху*», «*тай твоїй мамці тай дйидичкови*», «*з вітцем-маткою*», «*з вітцем, з маткою*». Про батька йдеться у чотирьох гуцульських колядках із різними мотивами. У таких сюжетах тато з сином ведуть діалог про ведення господарства, посіви, одруження. У творах батька хлопця номіновано по-різному: *дйидичок* («Ой оре плужок йа в смерічковім»), *нянько* («Ішов Стефанік гуслі рубати»), *тато* («А в поли, в поли є три йивори»), *таточко* («Серед села світла світлонька»), *татко* («Полонинками, строминками»). Називання батька «*дедя*», «*неньо*» є властивим для цього регіону, що підтверджує словник гуцульських говірок [10, с. 57-58].

Окрім батька з матір'ю, у гуцульських колядках також фігурують образи брата і сестри. У текстах їх означають зменшено-пестливою формою найменувань: *братчик, сестриця*. Вони проводжають головного героя на війну, допомагають із конем «*Ой єму братчик коня їмає, / Єму сестриця коня тримає*», лікують рани «*Завий ми, сестро, мій мизирничок*».

У гуцульському колядковому фольклорі наявні антропоморфні персонажі, частотність появи яких є низькою, спорадичною, поодинокую. Найчастіше це збірні або множинно виражені образи людей, які належать до різних соціальних, вікових чи якихось інших груп: *женці, військо, ірляне, селяни, міщани, львівці, бояри, турки, дівочки, молодці, старики, невістка, дрібонькі діти, жовнярі, пани, козаченьки, гості, коляднички, король*. Серед цих образів важливу роль відіграє **військо**. У колядках є своє і чуже воїнство. З першим парубок відправляється на здобуття міста:

Казав усе войско шерегувати,

Казав гармати понабивати,

Піді Львів-місто понавертати... [12, с. 210]

або на війну: «*Иди, синочку, та й на війночку, / Наперед войська не видавайся, / Позаду войська не оставайся. / А вже синочку позбоку войська. / Хлопець-молодець про то не дбає, / Поперед войська сив конем грає. / Ой стукнув, крикнув на військо своє: / – Ой військо моє, бардзо слушноє!*» [12, с. 211]. А інше – турецьке – знищує: «*Сів на коника, як вітрець линув / Бай задне войсько й а здоганяти. / Як іздоганяв, конем потоптав, / Середне войсько мечем постинав, / Передне войсько вогнем попалив*». [12, с. 216]

Зооморфні персонажі. Це друга за чисельністю група образів. Вони досить поширені в колядковій традиції Гуцульщини. Своім корінням сягають у дохристиянські часи. Серед релігійних вірувань того часу був поширений тотемізм. Це одна з первісних форм релігійних вірувань, за якою нібито існує надприродний зв'язок між певною родовою групою людей і тотемом [52, с. 212]. Тотемом у первісних релігіях вважали тварину (рідше рослину, явище

природи й т. ін.), які вважалися родоначальником і охоронцем роду, племені й були культовим об'єктом [52, с. 212].

Найпоширенішим зооморфним персонажем серед колядок, адресованих парубкові, на Гуцульщині є *кінь*. Цей образ згадано у 3-ох творах. В українському фольклорі кінь, на думку Івана Денисюка, – символ швидкості, витривалості, степової волі, тобто «релікт наїзницького способу життя» [14, с. 47], символ вірності та відданості. «З цим нерозлучним побратимом долав колишній лицар чи козак безмежні степові простори. У піснях кінь наділений лицарською вдачею. Він рятує свого вершника у боях, радіє його успіхами й сумує невдачами, навіть карає свого пана у випадку неморальності, а коли той загинув, копитами копає могилу й біжить до батьків сповістити про смерть сина. Це майже сакральна тварина» [14, с. 47]. У наших матеріалах цього персонажа найменують як *коник*, *кінь*, *кунь*. Разом із родовим поняттям використовують зовнішні ознаки або риси характеру притаманні цій тварині: «*А єден коник найвороніший*», «*кінь сиваченько, / Ані спійманий, ані сідланий*», «*коні все вороні*», «*В его коня золота грива, / Золота грива, срібні копита*». Для головного героя кінь символізує вірного друга, який завжди поруч. Із ним парубок відправляється на війну («*Та й на войночку ним [конем] помагає*»), веде облогу міста («*Як на него сів, як грім заgrimів*»), їде на сватання («*Іди собі в верхи по панну*»).

Поширеними після коня є образи *сокола* і *голуба*. Сокіл у фольклорі українців є частим персонажем. У праці «Дохристиянські вірування українського народу» Іван Огієнко писав: «Сокіл завжди символ хоробрости та скорости» [20, с. 75], а тому нерідко під образом сокола розуміють хлопця, чоловіка. У колядках птаха означають традиційним епітетом «*сивий*» – «сивий сокіл», що символізує милого, коханого. Нечасто вживаними серед зооморфних персонажів у колядках адресованих парубкові на Гуцульщині є інші зооніми: *звір*, *риба*, *воли*, *пташки*, *кури*.

Міфологічні персонажі. Серед міфологічних персонажів у першу чергу варто виділити *космогонічні*, до них ми зараховуємо образи, пов'язані із

небесними світилами. Космогонія (грец. *κοσμογονία*, від *κόσμος* – світ, Всесвіт і *γενή* – народження) – наука, що вивчає походження та розвиток космічних тіл і їхніх систем: галактик, туманностей, зір і зоряних скупчень, *Сонця* та тіл *Сонячної системи* (великих, карликових і малих (астероїдів) планет, їхніх супутників, комет, *метеоритів*) [3]. Найвживанішими космогонічними образами в українському фольклорі є *сонце*, *місяць* і *зорі*. Здавна люди орієнтувались на ці небесні світила і надавали їм сакрального значення. Разом з сонцем прокидались, а з місяцем лягали. Весь наш календарно-обрядовий фольклор містить ці образи і таким чином відображає їх важливість.

Серед гуцульських різдвяно-новорічних пісень є 3 колядки зі згаданими персонажами. У колядці «Ой рано, рано кури запіли» ці космогонічні образи іменують так: *сонце*, *місьиць*, *звїздочки*. Тут вони постають у триєдиному вимірі: «*В одно віконце бай сходить сонце, / В друге віконце місьиць изходить, / В третє віконце звїздочки сьвітть!*» [11, с. 94 – 95]. У творі «Ой на долині, при зеленині» є лише образ сонця, який представлений трьома різновидами: «*В одно віконце исходить сонце, / В друге віконце полудне сонце, / В третє віконце заходить сонце!*» [11, с. 101]. В останньому прикладі є лише образи *звїзд*, які парубок рахує очима. Слово «*звїзда*» не є літературного походження, це діалектизм: ЗВІЗДА́, и, *жін.*, *діал.* Зірка [49, с. 481].

Ще одна група міфологічних персонажів – *божественні*. До них ми зараховуємо біблійні постаті. Після прийняття християнства усна народна творчість почала збагачується новими колядками з релігійними християнськими мотивами. Однією з особливостей таких колядок є відображення синкретизму дохристиянського і християнського, космогонічного і божественного. Головним персонажем цієї групи є **Господь Бог (Бог, Господь)**. На цей образ натрапляємо в одній колядці з мотивом прохання про допомогу. У колядці «Зачав наш Федько рано вставати» парубок просить у Бога про щедрий врожай: «*Бога він просив, хліб му си вродив.*» [12, с. 293]. У всіх інших величальних піснях Господа згадують з метою допомоги за єдиною

формою «*Гой дай Боже!*». Цей рефрен характерний чи не для кожного фольклорного твору. На думку дослідника Романа Кирчіва, давніше на місці цих повторів величали богів дохристиянського пантеону [23, с. 8]. Загалом, божественні персонажі у колядках Гуцульщини, адресованих парубкові, є найменш чисельними. Це пояснюється тим, що ці адресатні колядки, хоч і мають архаїчне походження і сягають дохристиянських часів, божественні мотиви для них не такі характерні, як для колядок господареві чи для ідеологічних різдвяно-новорічних пісень.

2.3. Загальні та типові ознаки колядного тексту дівчині

Форма колядного тексту. Серед гуцульських колядкових творів, адресованих дівчині, переважає група з епічною формою оповіді. Кількість текстів з епічною формою оповіді – 17. Наступною за чисельністю групою є тексти з комбінованою формою оповіді, їх – 8. Гуцульських колядкових текстів дівчині з ліричною формою оповіді не зафіксовано.

Топоніміка та гідроніміка. В адресатних колядках дівчині знаходимо 7 творів із прив'язкою до топонімної конкретики. Серед власних назв особливе місце посідає вже згадувана назва річки *Дунай*. Нараховуємо 5 різносюжетних колядок з цим гідронімом: дівчина «плавле» в кораблі по Дунаю і шиє ширинку для чоловіків – свекра, милого, брата, «буйні вітрове» зривають вінок з голови дівчини і заносять на тихий Дунай, сватачі запрошують Маріку до себе – в Дунай-море, сокіл сидить і дивиться на чистий Дунай, по якому пливе гречная панна, Дунай висихає і проростає зіллям. Усіх згаданих у цьому творі персонажів поєднує тема весілля дівчини. Як ми зазначали вище, вода – це кордон, однак тут він постає у іншому контексті і маркує перехід від одного статусу до іншого: дівчина готується до одруження.

Часто гідронім Дунай пконкретизується епітетами *чистий* і *тихий*. Хорватський дослідник В.Ягич, підсумовуючи власні дослідження, зазначав із цього приводу: «...Дунай у слов'янській поезії народній стається неначе

підставою всього людського ділання і чинности, а особливо ві всіх справах любовних відграє він велику роллю. Всі отсі справи любовні майже завсіди дуже сумно кінчаться, як тільки собі з Дунаєм зайдуть. Дунай для дівчат слов'янських народних пісень дуже нещасливий; він для них дуже зла ріка – але мимо того вони дуже люблять свій «тихий Дунай»» [65, с. 18].

В одному із гуцульських фольклорних творів знаходимо гідронім *Дністер*. Це сюжет, в якому три молодці просять панну перевезти їх, однак дівчина відмовляє, бо поспішає до брата, який повернувся з війни. Окрім загальновідомих назв річок, в одному з текстів вжито топонім Діхтинець, який є назвою села сучасної Чернівецької області. Ця назва населено пункту вказує на місце, локалізацію подій фольклорного твору: «Там у Діхтинці та й при гостинці».

2.4. Система персонажів у різдвяно-новорічних творах, адресованих дівчині

Дівчина в колядках Гуцульщини – образ символічний, який увібрав у себе сукупність низки традиційних для українського фольклору рис: зовнішню і внутрішню красу, душевну чистоту й охайність, ніжність, жіночу мудрість і розум. Образ дівчини зазвичай представлений чи не в усіх фольклорних жанрах, особливо пісенних. Найчастіше на нього натрапляємо в усно-поетичних творах із любовними мотивами. У народній пісенності портрет дівчини переважно подають так: карі очі, чорні брови, біле личко. Деякі з цих традиційних рис жіночого антропоморфного образу знаходимо і в гуцульських колядках дівчині, для яких характерні сюжетні мотиви щастя, кохання, весілля. Час виконання цих та інших колядних величальних пісень був сакральним, а тому люди з давніх-давен закладали у слова колядки магичні формули, через які бажали адресату щасливої долі. Дівчину оспівували як майбутню наречену, господиню і бажали їй швидкого одруження. Окрім цього жіночого образу, в

колядках представлено друге коло людських дійових осіб, які разом із першим становлять групу *антропоморфних* персонажів.

Антропоморфні персонажі. Група антропоморфних персонажів у гуцульських колядкових творах є найбільш чисельною. Головна роль у цих фольклорних творах належить *дівчині*. На означення цього персонажа використовують родову і власну назву. Переважають різдвяні обрядові тексти з родовою номінацією, яких налічуємо 15. Найцікавішими серед них нам видаються такі: *панна, панночка, дівчина, дівочка*. Разом із родовими назвами часто вживаються прикметники: *гречна / кречна, пишна, красна*. Власних номенів всього 10, до прикладу: *Юстина, Марійка, Парасочка, Маріка*.

Поєднання родових і власних назв у гуцульських колядках адресованих, дівчині, виражене подібною формою, наприклад: *гречна панночка бай Ириночка; гречная панна тай панна Анна; гречная панна ба й Єленочка; гречная панна на ім'я Анна; пишна дівочка – Катериночка*. Згадані жіночі імена є поширені на Гуцульщині. Так, С. Павелко зазначає, що «найпопулярнішими жіночими іменами на Косівщині є Марія, Ганна, Олена, Параска, Ольга, Ксеня (Оксана), Наталія, Анастасія (Настя), Катерина...» [41, с. 51].

Серед фольклорних творів Гуцульщини, які проаналізовано в магістерській роботі, віднаходимо дві колядки, у яких респондент не зазначив конкретного імені, а лише вказав на місце вставки імені: *ой панна (імя); кречная панна на ймне...*

В адресатних колядках дівчині знаходимо лише один твір з конкретним описом зовнішності фольклорного персонажа: «*Дорогі сукні на мя давати, / А поверх суконь срібло та й злото, А на головку пав'яний вінок...*» [12, с. 368]. Слід звернути увагу на словосполучення «*пав'яний вінок*», яке вжито в багатьох колядкових творах. Воно має символічне значення. В українському фольклорі є чимало обрядів пов'язаних із вінком. Це один з основних атрибутів свята Купала, весільного обряду та національного одягу. Вінок плели з різноманітних рослин, які мали магічні властивості й оберігали дівчину. У гуцульських колядних матеріалах частим є мотив, у якому дівчина шукає павине пір'я,

збирає і плете вінок з нього, однак «буйні вітрове» зривають вінок з голови дівчини. Інші різдвяно-новорічні величальні пісні возвеличують красу дівчини загалом, для чого використано такі прикметники: *красна* (те саме, що гарний [50, с. 327], *пишна* (яка приваблює своєю чарівністю, незвичайністю; приваблива, дуже гарна) [50, с. 372], *гречна* (який виражає шанобливість, увічливість) [53, с. 165].

Окрім опису зовнішності, із колядкових творів можемо дізнатись про характер, вдачу дівчини. Працьовитість – одна з її домінантних рис, яку ми відстежуємо у наших піснях. Поширеним заняттям серед жіночої частини регіону було шиття. Так, дівчина могла шити сорочку для свого милого або ж на подарунок свекрусі, свекру. У гуцульських колядках цей мотив відображено такими виразами: «*шиттячко шила*»; «*шила, вишивала три шеріноньці*»; «*ширинку шиє*»; «*шила Маріка злату коруну*»; «*ширинки шиє*»; «*три шитя шиє*»; «*кужільку прйила*»; «*робітку робит, сорочку шиє*».

Наступним за частотністю антропоморфним персонажем після дівчини є *хлопець*. Постать парубка в адресатних гуцульських колядах дівчині є оправданою тим фактом, що дівчині не годилося довго «сидіти в дівках», тому їй бажали швидкого одруження. Ми нарахували 4 фольклорні твори, у яких фігурує образ хлопця. У різдвяних обрядових текстах його номінують так: *миленький, завидованець, панич*. Сюжетні мотиви, у яких представлена ця дійова особа, різні. До прикладу, поширеним є сюжет, у якому парубок заздрить працьовитій дівчині:

*На горі нивка, яра пшеничка,
Та жне ї женчик – красна дівочка.
Надійшов туди завидованець,
Та позавидів ярій пшениці,
Не так пшениці, як робітниці. [12, с. 368].*

Відомими серед гуцулів є інші два мотиви:

- 1) дівчина слухається тільки свого милого: *Приходить ід ній її миленький: / – Ой час, миленька, час додомочку. / Танцю не дійшла, додому пішла.* (Там у Діхтинці, та й при гостинці) [12, с. 398];
- 2) хлопець везе молоду панну до своїх батьків, щоби ті навчили її господарити: *Узяв і панич за білу ручку / Та й поклав її на кований віз. / Ой запряг же він коні вороні, / Ой повіз її чом долинами. / Ой привіз її вітцю й матері, / Щоби і вчили шити-робити, / Шити-робити, господарити.* (Ой є в сім дворі гречная панна) [12, с. 444].

Наведені сюжети вказують на те, що дівчина з повагою ставиться до хлопця, дослуховувалася його вибору. Останні строфи гуцульської колядки також свідчать про те, що дівчата відповідали взаємністю на симпатії з боку парубка й погоджувалися на одруження. Словосполучення «білі ручки» наводять на думку, що панна до одруження, живучи в батьків, не часто виконувала традиційну жіночу роботу.

Серед антропоморфних персонажів поширеними також є образи батька й матері. На Гуцульщині у ставленні до батька та неньки здавна виявляли глибоку повагу і ввічливість. У гуцульських колядках цих персонажів згадано двічі. Образ *матері* фігурує як *матінка, мамка*. В українському фольклорі зв'язок мами і доньки є дуже тісним. Мати є прикладом господині, бо змалечку привчає доньку до роботи. Вона передає свої знання щодо ведення хатньої роботи, приготування їжі, вишивання, прядіння, ткацтва, вирощування сільськогосподарських культур, а найголовніше ділиться з донькою родинними звичаями і традиціями. Пізніше, коли дівчина стає дорослою, то допомагає матері по господарству: *Мамка мня кличуть водицю нести, / Водицю нести, хату замести.* (Ой в полі, в полі, близько дороги) [12, с. 317]. Для номінації *батька* застосовують пестливі номени – *татко, дедичко*. На відміну від матері, батько відігравав роль глави сім'ї, її годувальника. Обов'язком чоловіка було забезпечити сім'ю хлібом та усіма необхідними матеріальними благами, часто він виїжджав на заробітки далеко від дому. Донька бачила батька не так часто, а тому в таких випадках усі обов'язки щодо виховання дитини переходили до

матері. Однак головним у гуцулів залишався чоловік, всі члени сім'ї залежали від нього.

У гуцульському колядковому тексті «А в Дністрі, в Дністрі та в перевозі» натрапляємо на ще одного антропоморфного персонажа – **брата**. Він повертається з війни і привозить сестрі три даруночки: *срібний перстенец, золотий вінец, золотий шальчик*. У діалозі з молодцями дівчина називає брата «*мій братчик*» і відмовляє у перевезенні чоловікам, бо не має часу:

– *Ой Ириночко, перевези нас!*

– *Ой гречні мої пишні молодці,*

Не перевезу, не маю чьису,

Тепер мій братчик з війни приїхав... [11, с. 115],

чим демонструє шанобливе ставлення до *братчика*.

Серед гуцульських різдвяно-новорічних творів, адресованих дівчині, знаходимо групу збірних антропоморфних персонажів. Усіх їх вжито у множині та згадано одноразово: *риболови, хлопці, молодчики, братії*. Цікавим є введення у фольклорний текст колядки весільних чинів, зокрема **старост, сватачів, бояр**. Налічуємо 4 колядки з цими фольклорними образами. Це свідчить про тематичну спорідненість колядкової традиції з весільним обрядом. Однією з ознак схожості весільної пісні та колядки, адресованій дівчині, є мотив кохання. У гуцульських фольклорних творах спостерігаємо наявність таких сюжетних мотивів:

1) троє старостів приходять до дівчини і отримують різну відповідь: *Прийшли за Маріков троє сватачів. / А єдні стали за воротами, / А другі стали за двероньками, / А треті стали за столиками. / – Що би тим дати за воротами? / – А тим би дати золотий перстенець. / – Що би тим дати за двероньками? / – А тим би дати зелений вінок. / – Що би тим дати за столиками? / – А тим би дати Маріку в вінку, / Маріку в вінку, як той ягідку.»* [12, с. 444];

2) дівчина розповідає боярам про обдарування вінком:

А в винці, в винці, в виннім городці

Стоїть дівочка на переходці.

Ой стоїть, стоїть, бояри поїть:

– Гречні бояри, розступітеся,

Хочет мі отець даром дарити,

Даром дарити, сто волів дати,

Сто волів дати, можна впрягати,

Можна впрягати, на хліб орати. [12, с. 468]

Окрім шлюбних мотивів, у колядках згадано весільні атрибути: *золотий перстенец, хустка-китайка, зелений вінок*. «Зелений вінок» у колядці вказує на архаїчність тексту, на дохристиянський вплив, оскільки Різдво в давнину святкували навесні і плели вінки з квітів тазелені. «Відомо, що архаїчне літочислення у слов'ян, – зазначав О.Дей, – було березневим і панувало до XIV ст. Отже, й новорічні обряди пов'язувалися з передоднем весни, що знайшло свої відображення в тематиці, а також в образній системі колядок і щедрівок» [13, с. 22].

Зооморфні персонажі. На другому місці після антропоморфних персонажів за поширеністю і чисельністю в гуцульських колядках, адресованих дівчині, постають *тваринні* персонажі. Серед гуцульських колядок дівчині можна виділити шість (6) текстів, у яких фігурують зооморфні персонажі. У трьох колядкових творах групу зооморфних персонажів репрезентують орнітомофні образи – *пташки*. Іноді його доповнено прикметником *райські*, що надає словосполученню напівфантастичного обрамлення. Образ птаха в українській народній словесності може набувати різне семантичне трактування. Усе залежить від контексту, у якому представлений фольклорний образ. У «Енциклопедичному словнику символів культури України» представлені різні значення поняття «птаха». Це «символ людської душі, блискавки, вітру, вихору, грому, світла, блискучих і гарячих променів сонця; перелітні птахи символізують вісників весни, приплоду, врожаю, добра, здоров'я і щастя; символізує піклування, свободолюбство та волю, працелюбство,

консервативність, спадкоємність, прив'язаність до місця народження, патріотизм, обороноздатність...» [18, с. 669].

У колядних величальних піснях з Гуцульщини наявний сюжет, коли дівчина, пильнуючи вино, засинає. Прилітають райські пташки, співають його і будять дівчину. Філарет Колесса у праці «Огляд українсько-руської народної поезії» висловив думку, що «райські пташки – промінці сонця, від котрих гине рання роса» [26, с. 172].

Наступним зооморфним персонажем у гуцульських колядках є *олень*, зображений часто *сивим*. В українському фольклорі цей образ трапляється рідко, однак сюжетний мотив тварини, яка пливе по воді (морі, річці) і на рогах несе дівчину, у фольклорі румун добре відомий. В українських фольклорних текстах такою твариною традиційно був тур або бик, який допомагав господарям у сільському господарстві [67, с. 18]. Зооморфний персонаж оленя представлений у колядці «Ой із-за гори, з-за зеленої», яка належить до визначеного у праці О.Дея мотиву «дівчина хвалиться своїм славним родом». Однак звернемо увагу на одну особливість у сюжеті фольклорного твору. Олень на своїх ріжках несе колиску по плавинню (плавиння – колоди і гілки, принесені повинню [47, с. 73]), у якій лежить гречная панна. Настасія Марусик-Жмендак, досліджуючи зооморфні орнаменти, пише, що «у стародавніх колядках олені, як і коні, переносять душі покійників на той світ»¹. Виходячи з цього, припускаємо, що у нашій колядці олень виступає посередником між двома світами і переправляє дівчину на той світ. Можливо також, що тут йдеться про зміну ініціального статусу дівчини у зв'язку з одруженням, яка згодом після весілля стане молодницею. Ще одним символом тут є річка, через яку відбувається переправа дівчини. Як відомо, вода у традиційному уявленні українців – це кордон між світом живих і мертвих.

Увагу привертає ще один гуцульський текст колядки дівчині: «*Ой на тім кудрі та сокіл сидить, / Та сокіл сидить, далеко видить. / Ой видить же він на чистий Дунай. / На тім Дунаю корабель плаве. / Й а в тім кораблі гречная*

¹ <https://www.chasipodii.net/article/5610/>

панна, / Гречная панна ширинку шиє...» [12, с. 450]. У ньому зображено ще одного зооморфного персонажа **сокола**. Він сидить на дереві і спостерігає за тим, що відбувається навколо. У колядковій словесності такий сюжет є поширений і має традиційне трактування. Дерево, на якому сидить птах називають світовим, а в образі цього орнітоморфного персонажа вчені вбачають іпостась самого Господа Бога, який спостерігає за тим, що відбувається внизу. Сокіл, за народними легендами, – це сонячний птах, духовне єство світотворення. Він сидить на вершечку світового древа, поряд із сонцем, місяцем і зорями, відає про минуле, теперішнє і майбутнє. Віщий дар сокола пояснюється його божественним походженням – ніким не народжений, безсмертний, вічний і мудрий, як сам світ, сокіл, «хоч і не бачить, то й так знає». Іноді він співчуває смертним, «жалібненько квилить-проквіляє», журиться, що «через неправду світ ся скінчає», однак не втручається у людські справи, залишається стороннім спостерігачем руйнації космічного порядку [46, с. 4].

Ще одним зооморфним персонажем у гуцульських колядкових творах адресованих дівчині є **зозуля**. Образ цього птаха поширений в українській усній словесності, а саме у щедрівках, наприклад: «*Ой сивая тая зозуленька, Щедрий вечір, добрий вечір*». Окрім різдвяно-новорічної поезії, образ зозулі представлений у прислів'ях, приказках. Птаха можна характеризувати і з негативної сторони, і з позитивної. У першому випадку зозуля, – це символ самотності, суму, туги, нещастя. Вона віщує своїм «куванням», скільки людині залишилося жити. У позитивному значенні зозуля – провісниця весни, розквіту. Часто образ цього птаха в українському фольклорі використовують для метаморфоз, коли дівчина перетворюється на зозулю і постає перед своїм коханим.

У колядці «*Ішла дівочка рано в неділеньку*» образ зозулі номіновано пестливо – *зозулька*, а у звертанні до пташки дівчина застосовує прикметник мила: *мила зозулько*. О.Дей відніс цю величальну пісню до мотиву «птахи – посланці дівчини». Сюжет колядки є підтвердженням цього:

Ішла дівочка рано в недільку,
 Рано в недільку на водиченьку,
 На водиченьку у кирниченьку,
 Слухат ми, слухат – зозулька кукаат.
 – Та що ти, мила зозулько, кукааш,
 В зеленім гаю весело літааш?
 – Ой я літаю та й ізвіцаю,
 Што я принесла веселу весну
 І праславляю силу небесну.
 А ти, дівочко, по гаю ходи,
 По гаю ходи і квіток нарви!
 І як сих нарвеш, віночок сплети,
 Красни віночки домув понеси.
 Бо пойдуть до тя в свати молодці,
 Будуть видіти твої віночки,
 Будуть просити твоєї ручки.
 Із тих вибери собі милого,
 Котрий промовить до серця твого.
 Із тим ти будеш весело жити,
 Весело жити й богу служити. [12, с. 353]

У гуцульському фольклорному тексті зозуля уособлює подругу дівчини. Птаха провіщає про прихід весни, дає дівчині настанови, аби вона назбирала квітів для віночка, віщує прихід сватів і щасливу долю дівчині.

Таким чином, наявність зооморфних персонажів у гуцульських колядках, адресованих дівчині, свідчить про її нерозривний зв'язок із тотемними образами, що можна вважати дуже давнім за походженням явищем.

Міфологічні персонажі. Божественні персонажі, як група міфологічних, серед гуцульських колядок, адресованих дівчині, представлені опосередковано у вербально-магічних формулах приспіву. Загальна кількість таких колядок – 10. Кожна з них містить рефрен «Ой дай Боже!», який має й інші варіанти:

«Гой дай Боже!», «Гей дай Боже!», «Господи Боже!». Іларіон Свенціцький тлумачив приспів так: «Колядний рефрен є гейби голосом громадської молитви, заговором-заклинанням збірноти» [45, с. 116]. Серед дослідників, які займалися дослідженням українського фольклору, побутує думка про те, що на місці формули «Ой дай Боже» у язичницькі часи згадували сонячного бога слов'ян – Дажбога. Однак із прийняттям християнства архаїчні елементи зазнали змін.

У чотирьох колядках наприкінці тексту – у віншувальній частині – ця формула поширюється традиційними віншувальними мотивами:

1) проханням багатого врожаю й одруження: *«Дай же ти, Боже, в городі зело, / В городі зело, в хаті весело, / Дай же ти, Боже, в городі зіле, / В городі зіле, в мійсниці весіле, / В городі липку, йа в хаті скрипку!»* (Ой рано, рано, лиш зазорало) [11, с. 114];

2) побажанням земних благ:

*Дай тобі, Боже, пишна дівочко,
Шьистє, здоровє, многії літа.* [11, с.116]

Ім'я Бога згадується й в інших сюжетних ситуаціях. У фольклорному творі «По горі, по горі пави ходили» дівчина у звертанні до риболовів застосовує формулу *«Біг, помагай біг, Вам, риболови!»*, а вони відповідають їй: *«Біг, подай здоров, кречная панно!»*. Одразу ж на думку спадає сучасний відповідник (варіант) вітання *« Дай Боже щастя!, – Дай Боже дякую, Дай Боже і Вам!»*, що приховує у змісті побажання полегшення в роботі.

Гуцульська колядка «Ой долом, долом тай сухим ломом» містить формулою-привітання зі згадкою християнського міфологічного персонажа **Ісуса Христа**. Кречная панна вітається з молодчиками: *«Славай Су Христу, три молодчики!»*, молодчики відповідають: *«На віки слава й, кречная панна!»*. Власне, вжитий у цій формі вираз характерний для Гуцульщини, а саму етикетну формулу привітання вживали цілорічно.

Окрім сталих формул і виразів із міфологічними персонажами, серед гуцульського колядного матеріалу знаходимо різдвяно-новорічну величальну пісню «А в неділеньку тай пораненьку» з сюжетним мотивом «пошиття

сорочки Богові». Гуцулка Катериночка шиє сорочку з найкращих матеріалів, не спить, а працює «темної нічки», аби в неділеньку занести до церкви цей дарунок Богові. Цей мотив пов'язаний зі звичаєм дарування Богом щасливої долі за широ принесені безкорисливі дари.

Розділ 3.
АДРЕСАТНІ КОЛЯДКИ, ЩЕДРІВКИ
ПАРУБКОВІ ТА ДІВЧИНИ ЗІ СЛОБОЖАНЩИНИ:
СЮЖЕТИКА ТА ФОЛЬКЛОРНІ ПЕРСОНАЖІ

3.1. Система персонажів у слобожанських колядках і щедрівках парубкові.

Антропоморфні персонажі. Найчисельнішою групою персонажів серед колядок і щедрівок на Слобожанщині, які адресовані парубкові, є антропоморфні. Зафіксовано 25 величальних пісень, у яких подано образ хлопця. У більшості випадків, а саме у 23-ох фольклорних творах, для номінації героя використано власну назву: *Дмитрик, Марочко, Женечка*. Найбільш поширеними серед чоловічих імен є *Павлечко, Іванько*. Власні назви у деяких слобожанських колядках поширюються прикметниками *молодий, молоденький*, що вказують на вік хлопця: *молодий Іванко, молодчик Женечка*, або родовим іменником *пан*, що демонструє шанобливе ставлення до хлопця в суспільстві: *пан Дениско*. У колядці «В пана Дениска сокіл на вікні, соколе» іменник *панич* збагачується епітетом *красний* (КРАСНИЙ, а, е, КРАСЕН, сна, сне, нар.-поет. Те саме, що гарний 1; прекрасний, чудовий) [50, с. 327]:

В пана Дениска сокіл на вікні, соколе.

Приспів:

Соколе ясний,

Паничу красний, Іванко. [39, с. 32]

Частим явищем серед фольклорних обрядових текстів цього регіону є використання у приспіві таких величальних формул: *Славен-ясен ти ж, пан Альошка* («Ой мостять мости з нової трости»); *Славен воїн Василько з конем* («Мостили мости з тонкої трости»); *Славен, ясен молодчик Женечка* (Да чи дома, дома молодчик Женечка). Серед фольклорного матеріалу знаходимо величальну пісню, у якій під час номінації героя використано власну назву

разом із родовою: *хлопчик Іванько*. У колядці «Їхав Іванько з лісу до лісу» розбійники у звертанні до парубка використовують іменник *козаченько*.

На означення парубка у двох колядках використано родову назву. У першому випадку вона представлена словосполученням *князь молодий*, що свідчить про вплив княжої доби на зимову календарно-обрядову поезію цього історико-етнографічного регіону. Іменник *князь* має зв'язок і з весільним обрядом, оскільки так називали молодого, який був головним у складі весільного чину. Енциклопедичний словник символів культури України подає таке визначення поняття «князь»: «В етнографічній традиції князем називали нареченого, молодого, що символізував статну особу, гідного претендента на руку дівчини і майбутнього главу родини.» [18, с. 358, 359] Слобожанська колядка «Гиля, гиля на Василя» розпочинається імітаційним діалогом між хазяїном і хлопцями. Парубки представлені у формі множини: *хлопці*.

Опис зовнішності в адресатних колядках хлопцеві на Слобожанщині не є поширений, однак зображення його характеру, вдачі через рід діяльності, ставлення до інших притаманне величальним пісням цього регіону. Колядка «В чистім полі край дороги» подає образ працюючого парубка-господаря, який займається обробітком землі:

В чистім полі край дороги

Там Іванко плугом оре.

Поле оре, засіває.

Засіває ще й скородить. [39, с. 31]

Інший фольклорний твір описує відважність героя і його постійного супутника – коня (*Ніхто до коня не приступиться. / Тільки приступить та й князь молодий.* [39, с. 37]) та поштиве (ввічливе) ставлення до дівчини: *На королівну він подивився. / Він подивився, низько вклонився. / Ще й шапочку зняв, за рученьку взяв...* [39, с. 37].

Аналізуючи номінацію головного героя, ми звернули увагу на поетику величальних пісень, а саме на сюжетно-мотивну парадигму. Чи не в усіх колядках парубок вирушає в путь, добирається до місця призначення або ж

повертається додому: «*Їхав Іванько з лісу до лісу*»; «*На гору ступа, на путь виїжджа*»; «*Павлечко коника сідлає, / Павлечко з дворика з'їжджає*»; «*Їхав Павлечко через густий лісок*»; «*То ж Павлечко з війни їде*»; «*Їхав Марочко од полку до полку*»:

– *Ой поїду я та й у Миргород.*

Та й у Миргород, та до короля.

Та сідлає він доброго коня.

Виїжджає він в путь-дорожечку. [39, с. 35]

В українському фольклорі *мотив дороги* є дуже поширений у весільній обрядовості, голосіннях, прислів'ях і приказках, баладах, казках, а також у колядках та щедрівках. У величальних піснях Слобожанщини герой на шляху попадається розбійникам, натрапляє на терем, зустрічає козаків, тобто проходить через певні труднощі та випробування, у результаті чого отримує винагороду і проявляє свої найкращі чоловічі риси. О.Гінда, досліджуючи мотив дороги, зазначала: «Персонаж фольклорного твору, якому вдається подолати складну і довгу дорогу, зазвичай наділений силою, мужністю, спритністю та виявляє героїчні риси. Кожне випробування на шляху героя – це іспит на стійкість і витривалість.» [6, с. 129-130]. Отже, мотив дороги є наскрізним у різдвяно-новорічних величальних піснях з цього історико-етнографічного регіону, адресованих парубкові.

У слобожанському колядково-щедрівковому фольклорі відтворено найтісніший зв'язок хлопця з батьком, тому другим за частотністю антропоморфним персонажем є саме цей герой. Нараховуємо 7 різдвяно-новорічних величальних пісень з образом *батька*. У номінації персонажа використано здебільшого пестливі родові назви: *батенько, батько, таточко*. До цих найменувань у деяких колядках додають прикметник *рідний*. Аналізуючи поетику адресатних колядок хлопцеві, звертаємо увагу на діалоги між батьком та сином. У звертаннях звучать лише пестливі назви: *Куди з двору з'їжджаєш, / Синочку мій? / – Таточку мій, що ж тобі до сього?* [12, с. 179]. Серед сюжетних мотивів, у яких обидва персонажі взаємодіють, такі: парубок

просить батька про допомогу, оскільки не знає, з ким одружуватися – з королівною чи попівною; батько розпитує сина про мандрівку. Одним із домінантних є мотив настанови. Батько дає поради синові перед тим, як він вирушить у дорогу. Під концептом «дорога» потрібно розуміти світ – простір чужого, іншого, далекого, того, що знаходиться за межами дому, подвір'я. В адресатній слобожанській колядці хлопцеві «Що й у таточки один синочок» батько випроваджує сина у військо з такими словами:

– Ой їдь, синочок, да й навчайся.

Поперед війська не вихватуйся.

Под ялинкою не становляйся.

Тую ялину вода подмила.

Вода подмила, буря звалила.

Ой бувай здоров, хлопчик Іванько. [39, с. 42]

Це немовби слова-благословення від батька, вербальний оберіг, який має потужну силу захисту. Найчастіше такі формули-благословення використовують батьки, коли відпровожують дітей з дому у весільній традиції чи військовій.

Цікавим є зв'язок антропоморфних персонажів із космогонічними явищами. Це свідчить про вплив дохристиянських вірувань та відбиток у народній словесності української Слобожанщини світогляду людей того часу. Іван Огієнко, досліджуючи це питання, наголошував: «І взагалі, в народніх обрядах скрізь бачимо остатки солярного (соняшного) світогляду, і стародавні вірування в небесні світила.» [20, с. 25]. У світовому фольклорі образ місяця є неоднозначний. Він може позначати і чоловіче, і жіноче начало. Чимало дослідників у царині космогонії порівнюють небесні світила: сонце і місяць. Одні віддають першість образу сонця, інші пишуть про домінування місяця. Говорячи про українську зимову календарно-обрядову поезію, варто процитувати Богдана Кравціва: «Між світовими явищами чи святими гістьми в українських колядках і щедрівках майже завжди на першому місці не сонце, а місяць» [31, с. 5].

Серед фольклорно-етнографічного матеріалу зі Слобожанщини знаходимо три колядки, у яких образ батька порівняно з місяцем: – *Чи є у тебе рідний батенько? / В мене батенько, як той місяцю*. Особливою є форма вираження небесного світила, що поєднується із епітетом *ясен*:

– *Ой скажи, скажи ти, козаченьку,*

Чи єсть у тебе рідний батенько?

– *В мене батенько – то ясен місяць*. [39, с. 33]

Порівняння батька з місяцем демонструє шанобливе ставлення до нього дітей в українській культурі. Митрополит Іларіон писав, що місяця шанували скрізь, бо це нічне Боже око. Хто бачив його вперше, повинен був перехреститись, щоб цілий місяць щастило [20, с. 25-26].

Наступним за поширеністю антропоморфним персонажем після батька є *король*. Налічуємо 2 колядки з цим образом. У двох фольклорних творах номінація однакова. Взаємодія короля та парубка реалізується у військових мотивах. Хлопець їде в Миргород до короля, «з рушниці палить, голосно кричить», просить відчинити двері та впустити. Однак парубка не впускають і намагаються задобрити. Спершу хлопцеві виводять коня в сідлі, але парубок продовжує вимагати достойну здобич. Пізніше виносять миску червонців, проте і це не зупиняє героя. На третій раз виводять дівку у вінку, яка затьмарює своєю красою: *Вивели йому дівку у вінку. / Він за дівочку, як за квіточку*. [39, с. 36]. Цей мотив, на нашу думку, перегукується із обрядом викупу у весільній традиції. Інший мотив – парубок вихваляється своїм конем перед королем:

Виїджда король да й розпитує:

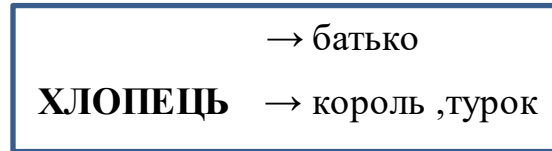
– *Ой чий то синок коником грає,*

Коником грає, сідельцем сяє,

Сідельцем сяє, платком махає? [39, с. 38]

На рівні з королем за частотністю вживаності антропоморфних персонажів постає *турок*. У колядці «Ой що ж то в полі забовваніло» персонажа номінують *турецький мужик*, а у фольклорному творі «Ой у лузі дорогою» – турок. Обидві слобожанські величальні пісні дослідник Олексій

Дей відносить до мотиву «Парубок воїн перемагає орду і полонить турецького царя». Вибудовуючи систему персонажів, можемо схематично зобразити зв'язок головного героя з іншими так:

Друге місце розподіляють між собою король і турок, які належать до умовно названої мілітарної групи. Очевидно, що з давніх часів наші предки закладали у слова свої уявлення про світ, а також відображали у фольклорі події, які проживали самотійно. Це є свідченням того факту, що Слобідська Україна в порівнянні з Гуцульщиною зазнавала більше утисків від загарбників, а тому перші місця серед антропоморфних персонажів належать власне мілітарним образам. Український історик Дмитро Багалій у праці «Історія Слобідської України» виділив окремий розділ під назвою «Боротьба з татарами», де підкреслював важку долю слобожан: «Слобожане узяли на себе дуже важкий обов'язок – оборони і заселення країни. Їм треба було обороняти від татар кожен крок зайнятої їми землі» [1, с. 57]

Ще одним антропоморфним персонажем у слобожанських колядкових і щедрівкових творах, адресованих хлопцеві, є **мати**. У народнопоетичному творі «Михайло коника сідлає» образ жінки номінують демінутивом *матінка*. У діалозі між сином та матір'ю звучать пестливі слова:

Його матінка хороше питає:
 – Синочку, нащо коня сідлаєш,
 Куди з двору з'їжжаєш, синочку?
 – Мамочко! Осідлаю я коня,
 Сам поїду до царя
 Добувати царства. [12, с. 180]

О.Дей визначив мотив цієї величальної пісні так: «мандрівка парубка в світ». Випроводжаючи сина, мати переживає за хлопця, розпитує про майбутню

подорож. Цікавим є взаємозалежний образ *отець і ненька*, який можна вважати одиничним, цілісним. Батьки просять сина не їхати на війну і не служити королю. Крім цього, образ матері стає об'єктом зацікавлення в розмовах з розбійниками. Її порівнюють з астрально-космогонічним явищем *сонця*: – *Чи єсть у тебе рідна матінка? / – В мене матінка – ясне сонечко*. [39, с. 33]. Олександр Потебня писав, що сонце є джерелом життя. Допоки воно живе – доти живе все на світі. Справжня смерть настає із заходом сонця. [43, с. 117].

Серед проаналізованих різдвяно-новорічних творів знаходимо антропоморфний персонаж *дівчини*. Цей образ не є поширеним у адресатних колядках хлопцеві, однак знаходимо один текст із цією героїнею. У величальній пісні «А в полі, в полі коничок грає» дівчину номінують *королівною*. Цей фольклорний твір містить мотив викупу, який вже траплявся в інших колядках цього адресата. Хлопець не звертає увагу на доброго коня, мірку золота, а зачарований красою і вродою королівни. Герой бере дівчину за руку та промовляє:

*Ой скажи мені ти, королівна,
Чи будеш мені вірної женою,
Вірною женою, матері слугою?* [39, с. 37]

Парубок шукає не лише для себе дружину, а й підмогу для матері. Ці поетичні рядки своєю семантикою нагадують нам сучасне зізнання в коханні, освідчення, яке робить закоханий хлопець дівчині. Цікавим є мотив шукання долі. Юнак відправляється у далекі краї на пошуки дівчини. У двох колядках зазначається точна місцевість, куди прямує герой. В одній з них ще й вказане конкретне ім'я дівчини: *дівку Валечку*. Пошуки парубка у величальній пісні «Да чи дома, дома молодчик Женечка» закінчуються невдало, бо «*Ой, що в Ільові да все панове. / А у Кийові да все святії*». [39, с. 38]. Дівчина не виступає персонажем у таких творах, але є об'єктом зацікавлення. Для головного героя дівчина є також уособленням гострої шабельки. Це трактується тим, що хлопець служив і довго не був вдома, в рідному краю, тому у військовій амуніції він вбачав образи близьких людей.

Серед колядкового фольклору слобожан наявні збірні антропоморфні персонажі, частотність появи яких є низькою: *три розбійника, два розбійничка, пани, 700 козаків*. Серед них увагу привертає образ з числовою символікою – **700 козаків**. В інших фольклорних творах можна знайти подібну номінацію *700 молодців*. Український історик Михайло Грушевський, аналізуючи поезію подружжя, подає пояснення терміну «дружина» у весільному обряді. У цьому контексті вчений згадує сімсот молодців і дає таке визначення: «сім сот молодців» - молодецька верства племені чи роду, яка в пізнішій переробці доби княжо-дружинної зветься «боярами». [9, с. 273]

Зооморфні персонажі. Адресатні колядки хлопцеві на Слобожанщині містять чималу кількість тваринних образів, тому на другому місці після антропоморфних персонажів – зооморфні. Серед нашого матеріалу найпоширенішим є образ **коня**. Він представлений у багатьох колядках і щедрівках, однак як персонаж виступає у двох фольклорних текстах. Номінація в народнопоетичних творах традиційна – *кінь, коник*. Проаналізувавши твори, ми відслідкували типові ситуації, у яких з'являється цей образ:

- 1) супроводжує юнака у мандрівках;
- 2) відправляється з парубком на війну;
- 3) єдиний, хто може приборкати тварину – парубок;
- 4) «коник у сідлі» – як один з подарунків хлопцеві.

Ці та інші мотиви детально описала львівська дослідниця Оксана Левчук у своїй дисертації «Образ коня в системі зооморфної символіки українського фольклору» [33]. Цікавим є мотив наміру продажу коня «*туркам, татарам, не своїм людям*» та обцянка від коня повезти парубка «*у край веселий, у мир хрещений*». На ці ж рядки натрапляємо й у відомій нам думі про «Марусю Богуславку», які є закінченням народнопоетичного твору:

*Ой визволи, Боже, насъ всіхъ, біднихъ невольниківъ,
Зъ тяжкої неволі,
Зъ віри бусурменської,
На ясні зорі,*

*На тихі води,
У край веселий,
У мирь хрещений!* [32, с. 214]

Під цими образами в останніх рядках думи розуміємо рідну землю – Україну. У слобожанській колядці «Їхав Марочко од полку до полку» оспівано образ коня, особливу увагу звернено на зовнішність тварини та його стан: *Під ним коничок увесь у злоті – / Аж пляше.* [12, с. 245]. Микола Сумцов, аналізуючи художні особливості колядок і щедрівок, так описав образ коня: «Навіть кінь у колядах не простий, звичайний сільський кінь, малосильний, з запалими боками... Золота грива вкриває його широкі груди; срібні копита розбивають камінь, що потрапляє під ноги; очі, як тернові ягоди, читають всякі написи.» [59, с. 2].

Другим за поширеністю зооморфним персонажем, який зображений у двох фольклорних творах цього історико-етнографічного регіону, є *орел*. *Орлик, орел* – така традиційна номінації птаха в адресатних слобожанських щедрівках парубкові. Характерним для них є такий сюжет: парубок ходить під деревом зі зброєю в руках і наставляє її на орла, той просить не стріляти і обіцяє стати у пригоді. Особливістю цієї теми є благаання птаха відпустити його та обіцянки сприяти юнакові. Орел обіцяє допомогти, а саме вкрити крилами від снігу хлопця, коня, молоду княгиню, дружечок. Тут знову ж прослідковуємо шлюбні мотиви.

Поширеним після орла є образ *ворона*. В українській культурі цей образ у більшості випадків має негативну конотацію. Це пов'язано зі зовнішніми ознаками птаха: чорне забарвлення пір'я, довгий темний дзьоб, а також із передвіщенням нещастя. Ворон з'являється в тих місцях, де трапляється біда. До прикладу, у поемі «Слово о полку Ігоревім» ворони не можуть поділити між собою мертві тіла: *Як ворони крякали-кричали, / За трупи перекір маючи* [54, с. 246], птахи супроводжують похоронну процесію: *З вечора до ранку самого / Сизокрилі ворони крякали / Коло Плісненська на оболоні, / Похоронні сани їхали / До синього моря* [54, с. 249]. У колядці «В чистім полі край дороги» птаха

номінують ворон. Мотив, у якому зафіксований цей образ, подібний до попереднього: хлопець направляє стрілу лука на ворона, натомість птах піддобрюється та пропонує допомогу за потреби. Дії парубка щодо птаха і є свідченням ставлення до нього в українській культурі.

Ще одним зооморфним персонажем є *сокіл*. Серед слобожанського матеріалу знаходимо лише один фольклорний твір із цим образом. Його так і номінують – сокіл. У слобожанській колядці птах веде діалог із парубком. Розпитує про рідних хлопця.

Міфологічні персонажі. Це третя за чисельністю група персонажів. Аналізуючи адресатні колядки парубкові, ми зафіксували два тексти з такими персонажами: Бог, Святий Петро, Божа Мати. Інші величальні пісні містять назви цих персонажів у формулах, рефренах. У колядці «В чистім полі край дороги» звучить мотив прохання парубка в Бога щедрого врожаю: «– *Вроди, Боже, густе жито*». Господь обдаровує головного героя багатими дарами, та не простими: *Як вродило густе жито, / Золоте стебло, срібний колос*. [39, с. 31]. Варто звернути увагу на особливу поетику опису жита у слобожанських колядках і щедрівках. Слобожанці, як і інші українці, споконвіку з надзвичайною шаною ставилися до хліба, оскільки знали ціну кожного колоска. В українському фольклорі є чимало обрядів, які пов'язані з обробітком землі – зажинки, жнива, обжинки, що свідчить про працелюбність нашого народу. Тому Бог винагороджує українців за важку працю *срібним колосом*.

Персонажами адресованої парубкові щедрівки «Гиля, гиля на Василя» є божественні образи Бога, Святого Петра і Божої Матері. Сам Господь Бог ходить за плужком, Святий Петро бички підганяє, а Божа Мати носить їсти та просить у Бога щедрого врожаю:

Ой дай, Боже, жито, пшеницю.

Жито, пшеницю, всяку пашницю.

В полі ядро, в домі добро. [39, с. 99]

Польський дослідник Д. Невядомський у своїй статті «*Motyw orki złotym pługiem. Semantyka noworocznej kolędy gospodarskiej*» ділиться цікавою

інтерпретацією цього мотиву. Учений пише, що під образами святих заховані звичайні члени сільської сім'ї: Бог – господар, який оре, сіє пшеницю, інші святи – його помічники, найчастіше сини, які допомагають з іншими справами, Божа Мати – уособлює сільську господиню, яка виконує звичайну роботу, що входить у коло традиційних занять жінки. Варить їжу, приносить на поле до орачів, сіячів із закликом перепочити, бажає щастя. Однак сама не бере участі у польових роботах, бо колись це було суто чоловічою справою [66, с. 64]. Звертаємо увагу, що колядка відображає і традиційні уявлення людей щодо ролі чоловіка, жінки, дітей у сім'ї, які на той час були важливими, і їх чітко дотримувалися та розмежовували. Згодом ця диференціація стала непомітною, вона стерлася. Жінки могли виконувати і чоловічу роботу або навпаки.

У двох слобожанських колядках відображення мотиву божественної присутності фіксуємо в рефрені «*Ой дай, Боже*», який було проаналізовано раніше в попередньому розділі про гуцульські колядки. Функції, які виконують такі формули, є однаковими.

Космогонічні персонажі. Серед слобожанських народнопоетичних творів, адресованих парубкові, не знаходимо образів цієї групи. Тим не менш, відображення космогонічних елементів вбачаємо в поезиці величальних пісень. Поняття «сонце», «місяць», «зорі» застосовано в їх поезиці для художнього збагачення. Замість слова «багато» в колядці вживають метафорично-порівняльний вираз «*в полі кіпок більш як зірок.*» [39, с. 31]. У вислові «*Що з сонцем встає і з сонцем лягає*» [12, с. 292] у фольклорному тексті звернуто увагу на таку рису людини, як працьовитість. Для опису членів сім'ї іноді може бути застосовано художній прийом уособлення (персоніфікацію): *батенько – ясен місяць; матінка – ясне сонечко; сестриця – ясна зірниця.*

3.2. Своєрідність текстів колядок та щедрівок, адресованих дівчині

Опрацьовуючи фольклорний матеріал, ми звернули увагу на особливості побудови колядок та щедрівок дівчині. Цікавими серед них є дві різдвяно-новорічні величальні пісні, яких об'єднує використання художнього прийому

єдинокінця (епіфори). У колядці «Ішла Галочка лужком, бережком» наприкінці кожного рядка використано прийменник з іменником – *по зорі*, а у фольклорному творі «Прала Валечка вишитий рушник» – словом *Дунай*:

Ой прала, прала, перстень втерля, в Дунаї.

Послала вона свого батенька, в Дунаї.

Свого рідного перстень шукати, в Дунаї.

Батенько пішов, весь світ обійшов, в Дунаї. [39, с. 44]

Форма фольклорного тексту. Серед слобожанських колядок і щедрівок, адресованих дівчині, фіксуємо усі три форми фольклорного тексту: епічні, ліричні, комбіновані з елементами діалогів. Найбільше текстів з епічною формою оповіді – всього 18. Другою за чисельністю групою є тексти з комбінованою формою оповіді. Їх кількість становить 6. Колядкових текстів з ліричною формою налічуємо лише один (1).

3.3. Персональний код у колядних творах дівчині

Антропоморфні персонажі. Найбільш кількісною групою серед адресатних колядок дівчині на Слобожанщині є антропоморфна. Головною дійовою особою виступає дівчина. Фіксуємо 25 колядок і щедрівок із трьома видами номінації: родовою, онімною і поєднанням першої та другої. Домінантним типом називання є додавання до родової назви власної. Нараховуємо 14 величальних пісень з такою номінацією: *дівка Галочка, дівка Мар'єчка, дівка Лідочка*. Цікавим серед них є номен *Валечка-пані*, що демонструє приналежність дівчини до вищого соціального статусу. На другому місці виділяємо слобожанські колядки та щедрівки, у яких використовують лише власну назву для називання дівчини: *Валечка, Галечка, Катечка*. Звертаємо увагу на творення цих онімів. Чи не у всіх випадках вони продукуються однотипно, за допомогою суфікса *-ечк-*. Аналізуючи матеріал, простежуємо досить часте використання жіночого імені *Галя, Галочка*. За нашими підрахунками, його використано у 9-и колядках, що свідчить про

популярність цієї власної назви на Слобожанщині. Найменше застосовують родову назву у номінації дівчини – всього 4 рази: *дівчина, дівчинонька*.

Опис зовнішності головної героїні та рис характеру є поширеним явищем серед адресатних колядок дівчині на Слобожанщині. Частина народнопоетичних творів подає портрет працюючої дівчини через різного роду заняття: дівчина пере вишитий рушник, ходить по городу та сади садить (винорад, яблуню). Специфіка подачі образу простежується в поезиці колядок із мотивом наряджання і вбирання дівчини до церкви: *Девка Галечка прибіралася. / На себе клала злато сребро. / До церкви іде, як пава пливе. / У церкві стоїть, як свеча горить* [39, с. 51]. Порівняння дівчини з павою використано не просто так. Микола Костомаров у праці «Слов'янська міфологія» писав, що пава є символом ошатності та пишності. Без сумніву, що таке трактування пов'язане з красою павиною пір'я. [29, с.297] За українським народним укладом цілий тиждень дівчина працювала не покладаючи рук, а у неділю обов'язково одягала найкраще вбрання та йшла до церкви. Опрацьовуючи колядковий матеріал, ми відслідкували досить поширене використання такого художнього прийому як порівняння: *сама молода, як та ягода* [39, с.44]; *рожа моя, повна, червона* [39, с. 52]. Особливим у цьому плані є зіставлення дівчини зі зорею, яке відображає зв'язок антропоморфних та астральних явищ:

У церкву ввійшла, як зоря зойшла.

В церкву ступила, всіх ослепила. [39, с. 51]

Енциклопедичний словник символів трактує образ зорі так: «Зоря – символ животворної й родючої природи; дівчини-красуні, кохання; доброї душі; нового щасливого життя» [18, с. 300], а Микола Дмитренко, дослідник символіки українського фольклору, зазначає, що зорі у колядках це «красна панна, дружина або донька місяця, господаря небесного дому» [15, с. 111].

Дівчина в українській картині світу характеризується двома рисами – красою та працелюбністю. Дослідник колядкової традиції Микола Сумцов [59,

с. 238] писав, що дівчина в колядках не проста селянська дівчина, бо навіть пани знімають перед нею шапки:

Пани стрічали, шапки здіймали,

Шапки здіймали, її питали:

-Чия ж ти дочко, молода дівочко?

Чи ти панівна, чи королівна? [39, с.49]

Одним із мотивів серед величальних пісень є сюжет про можливість вибору з боку дівчини достойного жениха серед кількох залицяльників. До панни навідується свататися хлопці з різними дарунками, або ж вона дає завдання кожному і після виконання – винагороджує: *Викосіть мені шовкову траву, по зорі. / Первому косарю – шовкова трава, по зорі. / Другому косарю – золотий перстень, по зорі. / Третьому косарю – сама молода, по зорі. [39, с. 45]*

У слобожанських щедрівках натрапляємо на дещо інший мотив – опис лінивої та неохайної дівчини, розгніваної на батьків: *А світлиця та й не метеная. / Дівка Галочка та й не чесана. / Не чесана, не плетена. / На батенька та й розсердилась. / На матінку та й розгнівилась [39, с. 102].* Причиною гніву дівчини є те, що батенько і матінка *«шили черевички та й укоротили»*. З таким мотивом ми нарахували дев'ять (9) народнопоетичних творів.

Наступним антропоморфним персонажем в адресатних колядках дівчині зі Слобожанщини є **батько**. На цю постать натрапляємо в чотирьох (4) різдвяно-новорічних величальних піснях. Номінація цього персонажа пестлива і однакова у всіх творах – *батенько*. Одним з мотивів, у якому фігурує цей художній герой, є шукання персня: *Батенько пішов, весь світ обійшов, в Дунаї / Весь світ обійшов, перстня не знайшов [39, с. 44].* Серед матеріалу знаходимо дві колядки, у яких батько не виступає персонажем, однак у розмові з Богом дівчина згадує його: донька просить золоті яблучка для батька: *Ой уродь, Боже, цей сад-виноград. / Цей сад виноград, золотії яблучка. / Золотії яблучка да для батенька. [39, с. 50].* Микола Костомаров писав, що яблуко – це символ любові і привітності, а також знак поваги до рідних. Щоправда дослідник наголошував на дещо іншому мотиві – про цнотливість і незайманість, який був поширений в

українському фольклорі: рідні просять у дівчини яблука, але вона не дає їх, бо береже для милого [29, с. 228-229].

Ще одним антропоморфним персонажем після батька є *мати*. Цей персонаж поширений у двох слобожанських колядках із пестливою формою *матінка*. Образ матері трапляється у мотивах, подібних до тих, які розглядали з образом батька. У народнопоетичному творі «Прала Валечка вишитий рушник» мати обходить заради доньки весь світ, та не знаходить загубленої речі, а у щедрівці «Як сів голуб та й на віконечко» ненька зазнає з боку дівчини приниження та гніву. У двох інших випадках дівчина просить червоні або золоті ягідки для матері.

Серед слобожанських різдвяно-новорічних творів, адресованих дівчині, фіксуємо колядку з образом *хлопця*. У тексті його номіновано димінутивним онімом *Василечко* та описано словами «*За Василечка, добра молодця, в Дунаї*» [39, с. 44]. Парубок з'являється в одному з традиційних мотивів: дівчина губить перстень в Дунаї, просить батенька, матінку, але лише милому вдається знайти загублену річ:

Послала вона та Василечка, в Дунаї

Та Василечка перстень шукати, в Дунаї.

Дунай обійшов та й перстень знайшов, в Дунаї. [39, с. 44]

Оскільки парубок виконав завдання, дівчина за сюжетом фольклорного твору виходить за нього заміж. Тут використаний поетичний прийом гіперболізації. Лише особлива любов парубка до дівчини здатна знайти перстень у водах Дунаю. Дослідник Євген Мелетинський згадує основні моменти дівочого життя пов'язаного з річкою: «Дівчина гуляє по Дунаю, прощається з ним, коли посватана, і здійснює ритуальне обмивання його водою. Переправа через Дунай – знак одруження. Дівчина просить перевезти її через Дунай; дівчину виловлюють з Дунаю (спасіння – одруження); вона губить у ньому перстень: хто піймає, той стане чоловіком; гадаючи про милого, в Дунай кидають вінки; виловлювання вінка – весілля» [36, с.197].

Окрім традиційних антропоморфних персонажів (батько, мати, хлопець), знаходимо серед фольклорного матеріалу зі Слобожанщини ще двох персонажів, які не траплялися раніше серед інших адресатних колядок. Ними є золотник (*золотниченько*) і коваль – дві стародавні професії. У словнику В.Жайворонка, перший – це ювелірний майстер, а другий – ремісник, що куванням обробляє метал, виготовляючи металеві предмети. [19, с. 252, 294]. Обидва персонажі представлені у слобожанських щедрівках з однотипним мотивом. У творі «Дівка Марійка да сад садила» дівчина збирає золоту кору, яку обірвали райські пташки та надсилає золотнику з проханням: *Іскуй мені да обрученьку* [39, с. 105], а у величальній пісні «Щедрий вечір, добрий вечір» дівка Марійка йде до коваля та просить:

– *Ковалю, ковалю, іскуй мені чару.*

Іскуй мені чару ще й перстеньків пару.

Я тою чарою буду частувати.

А тими перстнями хлопців чарувати. [39, с. 107]

О.Потебня звертає увагу на сполучення «Чарою...частувати» і вважає, що для такої ж мети первісно послуговувалися «золотим кубком», якого використовували для прийому гостей, колядників чи Бога і святих. [42, с. 459]

Знаходимо серед слобожанських колядок і щедрівок, адресованих дівчині, також групові персонажі. До них належать: *кравці, шевчики, крамарі, подружечки, козаки, колядники, князі, бояри, люде, пани, косарики*. Частина з них вступає у прямий діалог із дівчиною, а інші є учасниками певного сюжету чи окремого епізоду.

Зооморфні персонажі. Слобожанські щедрівки, які адресовані дівчині, насичені орнітологічними образами. Причиною поширеності образів птахів у цих творах можемо вважати язичництво, а саме, давню віру в єдиного предка – тотема. Спорідненість душі дівчини і птаха оспівана в багатьох жанрах української усної словесності. Найбільш поширені є мотиви перетворення дівчини у птаха, отримання звісток від милого через птахів, віщування майбутнього.

У проаналізованому матеріалі знаходимо вісім (8) народнопоетичних зразків колядок і щедрівок, у яких персонажами є птахи, а також три (3) твори, у яких ці образи згадано, але вони не вступають у діалог із іншими дійовими особами. Мотив у восьми текстах однаковий: птах заглядає у віконце домівки і бачить неприбрану хату та розгнівану дівчину, він намагається розвеселити панну. Кожен із птахів використовує цікаву формулу, звертаючись до дівчини.

Найбільш розповсюдженим серед зооморфних персонажів у колядках і щедрівках зі Слобожанщини є **сокіл**. Нараховуємо 4 величальні пісні з цим образом. У творах його номіновано по-різному: *сокіл*, *сокілонько*, *соколечок*. У щедрівці «Вилетів сокіл з Києва на двір» птах промовляє до дівчини такими словами:

*Тільки Новий рік настане,
Все на місце своє стане.
Ми світлоньку заметемо,
А дівчину зачешемо.
Обрізочки – на квіточки,
А окрайки – на подарки,
А дівчину ддамо заміж. [39, с. 100]*

Ще одним популярним персонажем орнітоморфної групи є **голуб**. Із цим птахом пов'язана чимала кількість весільних традицій. До прикладу, Іван Огієнко зауважує, що фігурками голубів оздоблювали весільний хліб – коровай, тому що вони були символом щирої, вічної та ніжної любові. [20, с. 73]. Інший дослідник Ксенофонт Сосенко писав, що голуби є духовними ествами і символами творчих сил при Різдві світла. [57, с. 144]. В енциклопедичному словнику символів культури України образ голуба потрактовано крізь призму фольклору та літератури: «символ ангела, творця світу, діви Марії; щирої любові, злагоди, ніжності, ласки; вогняної творчої сили; місяця; сина, нареченого» [18, с. 183]. У щедрівці «Як сів голуб та й на віконечко» птах виступає своєрідним чарівним помічником і обіцяє обдарувати дівчину:

– *Не гнівайся, молода Галина.*

Як будеш ти заміж іти,

Купим тобі нові черевички.

В Новім році все на твоїм боці. [39, с. 102]

В іншій різдвяно-новорічній величальній пісні «Прилетіла пара голубоньків» персонажем виступає вже пара голубів. Вони символізують сімейну вірність, родючість, благополуччя, багатство, благодать, многі літа. [18, с. 183].]

Одна зі слобожанських щедрівок «Як прилетів горобецько» містить ще одного цікавого орнітоморфного персонажа – *горобця*. У творі його номінують зменшено-пестливою формою – *горобецько*. У словнику-довіднику знаків української етнокультури знаходимо інформацію про те, що цей образ – носій шлюбної символіки, але іноді в народному світосприйнятті птах може набувати негативної конотації: якщо горобець б'ється в шибку, то в родині буде покійник, або це приносило погані вісті. [19, с. 146-147]

Популярним серед зооморфних персонажів колядок і щедрівок зі Слобожанщини є збірний образ птахів. Фіксуємо три (3) фольклорні твори з цими персонажами. Їх номінують *райськими пташками* або *чорними галочками*. Цікавим є останній вираз, який доповнено в колядці епітетом *руські*. Він вказує на прив'язку птахів до конктерного локусу, національної території. Микола Костомаров, досліджуючи символіку царства тварин, зазначав, що здебільшого галка є символом жіночим. [29, с. 299] У народнопоетичному творі «Ой, гула, гула крутая гора» спостерігаємо подібний з гуцульськими колядками мотив: дівчина стереже вино, засинає, прилітають пташки і випивають його. Олександр Потєбня, аналізуючи колядки з цим мотивом, дає йому можливі пояснення:

- 1) співають дівчині, якій ще далеко до заміжжя, чи дівчині, яка ще не має на думці одружуватися, тому птахи випивають вино [42, с. 474];
- 2) райські пташки, які викрадають вино, ототожнюються з нареченим або ж з сватами, друзками [42, с. 476];

Подібним до цього або більш архаїчним є мотив вирощування саду-винограду для вина:

– *Ой ти, зелен сад, вроди виноград.*

Красний виноград треба позбирать.

Треба позбирать, вино готувать. [39, с. 47]

Із таким сюжетно-мотивним наративом налічуємо 4 фольклорні твори. Вони були поширені і на Гуцульщині: «Дуже популярні, від Карпат до Сіверщини, теми винограду, його гроздя і його вина, яке являєть ся атрибутом весіля. Виноград – се нова форма райського дерева, яка символізує собою родину... Дівчина, що садить, чи стереже виноград, входить, очевидно в символічний ряд, де ся сторожа, чи плеканне саду означає зберіганне себе для милого». [9, с.302]

У слобожанській колядці «Пойду я понад тихим Дунайом» подано образи ще двох птахів – *солов'я* і *зозулі*. На їх означення використано пестливі форми – *соловейко*, *зозуленька*. Дівчина, ідучи крутим берегом Дунаю, має тужливий настрій, але він змінюється на життєдайний, коли вона згадує рідних та птахів у своєму саду.

Міфологічні персонажі. Аналіз слобожанських колядок і щедрівок, адресованих дівчині, вкотре свідчать про вплив двовір'я – християнства і язичництва, яке репрезентоване у наявності в цих фольклорних творах міфологічних персонажів двох різновидів: божественних і астральних.

Група божественних персонажів представлена у фольклорних обрядових текстах досить повно. Варто зазначити, що образи, які належать до цієї групи, є дійовими особами лише колядкового тексту, а у щедрівках вони відсутні. Нараховуємо три (3) величальні пісні із персонажем **Бог**. З цим образом пов'язаний мотив про багатий врожай, коли дівчина просить, щоб вродило жито, пшениця:

Вона ходила, Бога просила:

– *Уроди, земле, жито, пшеницю.*

Жито, пшеницю, всяку пшеницю.

Щоб у полі ядром, а в домі добром.

Щоб із колоска – жита два мішка.

Та щоб із зерна спекти пирога [39, с. 47].

Близьким є мотив про сад-виноград, горішки, полуниці: *Вона ходила, Бога просила: / – Ой ти, зелен сад, вроди виноград. / Красний виноград треба позбирать. / Треба позбирать, вино готувать. / Уроди, саде, та ще й горішки. / Золоті горішки – діточкам на втішки. / Вродить полуниці для брата й сестриці.* [39, с. 47]. Особливістю українського фольклору загалом, й колядок зокрема, є своєрідна поетика, яка відображена у художніх засобах та словотворі. Підтвердженням цього є цитати фольклорних творів, які містять такі поетичні слова-епітети: *зелен сад, красний виноград, золоті горішки діточкам, сестриці.*

У слобожанських колядках знаходимо також величальну пісню зі згадкою про *ангела*. Цей божественний образ здебільшого є персонажем у творах на християнську тематику, однак його фіксуємо в адресатному фольклорному тексті «Ой, гула, гула крутая гора», зокрема в рефрені:

Приспів:

Там я гуляв,

Ангол вговоряв

На небесах. [39, с.48]

Часто до іменника ангел додавали слово *охоронець*, що вказує на захисну дію цього образу. У нашому тексті ангел «вговоряв», тобто впливав словом на людину. В.Войтович в «Українській міфології» дає таке пояснення: «АНГЕЛ, янгол – Божий посланець, що оберігає людей, посередник між ними і небом.» [5, с. 11]

Серед колядок для дівчини на Слобожанщині немає астральних персонажів, однак знаходимо відображення космогонічного вірувань у таких виразах: *по зорі, зорі, при місяченьку* (вказує на час, коли відбувається дія); *як зоря зійшла* (вживається переважно для змалювання дівочої краси, у значенні

замилування); *ні світ, ні зоря занімалася* (дуже рано, вдосвіта). Більшість із них люди здавна використовували на означення часу. Київська дослідниця Г.Лозко в розділі «Астрономічні знання та народний календар» писала з цього приводу: «У всіх народів з давніх-давен календар вважався священним, адже він завжди пов'язаний із космосом: небом, сонцем, місяцем, зірками. Потреба вимірювати час виникла багато тисячоліть тому. Критеріями виміру часу служили небесні світила, які, за легендами, були надані людям саме для цього.» [34, с. 228]

ВИСНОВКИ

Адресатні колядки – оригінальний архаїчний пласт зимової поезії українського фольклору, який у давнину був в активному вжитку та відображав первісне уявлення наших предків. Використання такого типу поетичних форм виконувало одночасно дві важливі для усної словесності функції: естетичну та утилітарну. Перша вбачалася в багатстві художньо- поетичних засобів, друга – у практичній меті, величанні та побажанні кожному члену сім'ї особово визначених потреб. Господарю і господині – здоров'я, щастя, щедрого врожаю, приплоду худоби, для парубка і дівчини – швидкого одруження та щасливої долі.

Проаналізувавши адресатні колядки і щедрівки парубкові і дівчині на Гуцульщині та Слобожанщині, ми виявили спорідненість цього жанру з весільною обрядовістю. Це простежується у сюжетно-мотивній парадигмі величальних пісень і у введенні до колядкового тексту персонажів весільного чину (*князь, княгиня, бояри, сватачі, старости*) та обов'язкових атрибутів весільної звичаєвості (*золотий перстень, вишиваний рушник, посаг, хустка*). Головним у цих фольклорних творах є передшлюбний мотив. Виконавці колядок і щедрівок і парубкам, і дівчатам бажали швидкого одруження та доброї долі.

Розглянувши різдвяно-новорічну пісенність Гуцульщини, ми з'ясували такі особливості календарно-обрядової поезії зимового циклу:

- 1) відсутність жанру щедрівки;
- 2) відображення у текстах господарської діяльності, характерної для відповідного історико-етнографічного регіону (*вивід худоби на полонину*);
- 3) використання давнього гуцульського діалекту як одного зі засобів творення поетичних форм (*дійидичок, неньо, шьистем здоровійим*);
- 4) важливості сімейних цінностей у міжособистісних відносинах молоді (*батько, мати, брат, сестра*).

Під час дослідження фольклорних текстів зі Слобожанщини, які адресовані парубкові та дівчині, можна виокремити такі важливі і своєрідні ознаки зимової пісенності:

- 1) побутування жанру щедрівки поруч із колядками;
- 2) широке використання в обох групах адресатних фольклорних текстів орнітоморфних образів;
- 3) чіткіше звучання мілітарних, тобто воєнних мотивів;
- 4) домінування в адресатних колядках парубкові у групі антропоморфних персонажів образів чужинців (*король, турок*);
- 5) виявлення у більшості адресатних колядок дівчині наскрізного мотиву незадоволення дівчини вбранням.

На основі порівняльного аналізу величальних пісень Гуцульщини та Слобожанщини нам вдалося простежити їх спільні та відмінні ознаки. Опрацювавши адресатні колядки з Гуцульщини та Слобожанщини, ми виявили цілісну систему образів, серед яких виділили три основні групи: антропоморфні, зооморфні, міфологічні. Колядки та щедрівки, адресовані дівчині, в обох регіонах мають один поширений мотив – возвеличення працелюбності, дівочої вроди та молодості. Основна мета виконання таких колядок і щедрівок полягала у словесному накликанні у дім незаміжньої дівчини весілля. Натомість у величальних піснях, адресованих парубкові, ми віднайшли два основні мотиви:

- 1) весільний: парубок вирушає у далеку дорогу на пошуки кохання (Гуцульщина – Львів; Слобожанщина – Київ, Ілльово), парубок з усіх запропонованих дарунків найбільше радіє гречній панні, парубок радиться з батьком щодо вибору майбутньої дружини;
- 2) військовий мотив: парубок-воїн визволяє свою землю від орди, полонить царя, йде на війну, службу.

Ще однією спільною рисою для народнопоетичних зразків обох історико-етнографічних регіонів є вплив двовір'я, яке виявляється у наявності міфологічних та космогонічних елементів. У формулі «Ой дай Боже» закладені

християнізовані світоглядні уявлення людини на світ, а у космогонічних образах сонця, місяця, зір – язичницькі.

Вивчаючи колядковий матеріал, було виявлено засоби, за допомогою яких сформувалась художньо-поетична своєрідність адресатних колядок парубкові та дівчині на Гуцульщині та Слобожанщині. Традиційним для цих фольклорних текстів є використання мовних конструкцій, сталих виразів, рефренів. Ми помітили тенденцію використання у колядках та щедрівках набору слів, сталих сполук, які повторюються у багатьох фольклорних творах: *легіниночка, пишна дівочка, шинкаречка, райські пташеньки, кінь сиваченько, білу ручку, зелен барвінчик, красний виноград, золоті горішки, золотий шальчік, хустка-китайка, гостра шабелька, ясна зірниця, першенька радість, шовкова постіль, ильчатенька, саму молоду, от як ягоду, щоб у полі ядром, а в домі добром, святий вечір, ой дай Боже*.

Ще одним цікавим чинником поетичності, який нам вдалось відшукати у величальних піснях двох етнографічних регіонів, є оригінальна символіка. Особливу увагу звернено на числові символи та орнітоморфні. Явище троїстості, тобто використання числа «3», притаманне для всіх адресатних колядок з обох історико-етнографічних регіонів: *три косарики, три роки, три села, три загадки та ін*. Також поширеним у колядкових текстах є число сімсот (700): *700 козаків, 700 молодців*. Особливу роль у символіці фольклорних творів відіграють птахи, а також зооморфні образи сокола та оленя.

Важливою для гуцульських та слобожанських колядок і щедрівок є форма нарації, оскільки за її допомогою відбувається словесна сугестія на слухача. Чим більш вона досконала, тим більша увага реципієнта до змісту фольклорного зразка. Ми виділили три форми фольклорного тексту – епічну, ліричну та комбіновану з елементами діалогу. Проаналізувавши народнопоетичні зразки, з'ясували перевагу епічної форми у трьох групах (адресатні колядки парубкові і дівчині з Гуцульщині та адресатні колядки і щедрівки дівчині зі Слобожанщині). У четвертій групі (колядки і щедрівки парубкові зі Слобожанщині) домінують комбіновані форми нарації з

елементами діалогу. Колядок і щедрівок з ліричною формою оповіді не зафіксовано.

І насамкінець: аналіз адресатних колядок і щедрівок парубкові та дівчині з Гуцульщини та Слобожанщини також показав, що попри дещо відмінну історичну долю, кліматичну та географічну складову, різношаровість населення і віддаленість цих двох історико-етнографічних регіонів, у них є все ж спільна традиційна художньо-поетична основа, яка умотивовано свідчить про приналежність цих регіонів до однієї національної спільноти та етнокультури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багалій, Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. Харків: Основа, 1991. 256 с. : іл.
2. Боржковський В.В. «Парубоцтво», как особая группа в малорусском сельском обществе / [Валериан Боржковский]. [Київ]: тип. А. Давиденко, аренд. Л. Штаммом, ценз. 1887. 12 с.
3. Відьмаченко А.П. Космогонія // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=3857 (дата перегляду: 18.05.2022).
4. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Київ: «Мистецтво», 1995. 335 с.
5. Войтович, Валерій Миколайович. Українська міфологія / В. М. Войтович. Київ: Либідь, 2002. 662, [1] с. : іл.
6. Гінда О. М. Поетична творчість української спільноти в Італії початку ХХІ століття в контексті фольклорної традиції: сюжетика, генологія, інтертекстуальність. [Текст] : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.01.07 – фольклористика. Львів, 2016. – Львів, 2016. – с.438
7. Гнатюк, Володимир.Т. 201 : Вибрані статті про народну творчість = Selected Essays on Folklore : на 110-річчя народж. : 1871-1981 / В. Гнатюк; [упоряд., ред. і вступ. ст. Б. Романенчука]. Нью-Йорк: [б.в.] 1981. 288 с.
8. Гоцалюк А.А. Вивчення традицій колядування на Гуцульщині // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 20. К., 2005.
9. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. І./Упоряд. В. В. Яременко; Авт. переди. П. П. Кононенко; Приміт. Л. Ф. Дунаєвської. К.: Либідь, 1993. 392 с. («Літературні пам'ятки України»).
10. Гуцульські говірки: Короткий словник / За ред. Я.Закревської. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1997. 234 с.

11. Гуцульщина. Написав проф. Володимир Шухевич. Часть 4 // Матеріали до українсько-руської етнології. Видання Етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка / За редакцією Хведіра Вовка. Львів, 1904. Том 7.
12. Дей О. Величальні пісні українського народу Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року / упор., передм. і прим. О. Дея; відп. ред. М.Т. Рильський. Київ : Наукова думка, 1965.
13. Дей О. Українська народна поезія календарно-обрядового циклу // Українські народні пісні. Календарно-обрядова лірика. К.: Наукова думка, 1963
14. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору // Слово і час. 2003. № 9. С. 16 – 24; № 10. С. 41 – 50.
15. Дмитренко М. та ін. Українські символи у легендах, релігійних поглядах та віруваннях. К., 1992.
16. Дубравін В. Пісні Сумщини [Фольклорні записи, розшифровка пісень, вступна стаття, коментарі, упорядкування В. Дубравіна]. К.: Музична Україна, 1989. 504 с.
17. Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій: монографія / Л. Дунаєвська. - К.: ВПЦ "Київський університет", 2009.
18. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П.Коцура, О.І.Потапенка, В.В.Куйбіди. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
19. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006.
20. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. Київ, 1992. С. 424
21. Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази, описані др. Раймундом Фрідріхом Кайндлем. 2-ге вид. Чернівці, 2000. (Перше видання німецькою мовою, 1894 р.).
22. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 5-те вид., опрацьоване і значно доповнене. Понад 20 000 синонімичних рядів. Львів: БАК, 2014. XIV + 530 с.

23. Кирчів Р. Українські колядки і щедрівки / упор. М. Глушко. К: Музична Україна, 1991. 240 с.
24. Кіреєнко К. В. Символіка назв птахів в українських любовних замовляннях / К. В. Кіреєнко // Лінгвістика : зб. наук. пр. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. № 3 (24). Ч. II. 232 с. С. 28 – 32.
25. Колесник Н. Принципи функціонування фольклоронімів. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Ужгород, 2021. Випуск 1 (45). С. 250-255.
26. Колесса Ф. Огляд українсько-руської народної поезії / Філярет Колесса // Вісник Львів. ун-ту: серія філол. 2009. Вип. 47. 166-272 с.
27. Колядки і щедрівки. Зібрав Володимир Гнатюк. Том 1 // Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1914. Том 35
28. Костомаров М. Кілька слів про слов'яно-руську міфологію в язичницький період, переважно у зв'язку з народною поезією // Костомаров М. Слов'янська міфологія. К., 1994.
29. Костомаров, Н.И. Славянская мифология / Н.И. Костомаров. – М.: Издательство Юрайт, 2019. 667 с. (Серия: Антология мысли).
30. Коцюбинський, Михайло. Тіні забутих предків [Електронна копія] : повісті, оповідання, етюди, нариси, казки / Михайло Коцюбинський. Електрон. текст. дані (1 файл : 50,0 Мб). Харків : Фоліо, 2011 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2021). (Українська класика).
31. Кравців Б. До проблеми Тура-Сварога-Трояна. Филадельфія: Америка, 1952.
32. Кулиш, Пантелеймон Александрович. Записки о Южной Руси [Електронна копія] : [в 2 т.] Т. 1-2 / [П. Кулиш]. Електрон. текст. дан. (1 файл : 63,3 Мб). СПб. : Издал П. Кулиш, 1856-1857 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2017).
33. Левчук О.І. Образ коня в системі зооморфної символіки українського фольклору / Оксана Іванівна Левчук / Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів: ТОВ “Растр-7”, 2021.

34. Лозко, Галина Сергіївна. Українське народознавство / Галина Лозко. Вид. 5-те, зі змін. та допов. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 512 с.
35. Максимович М. Предисловие / М. Максимович // Украинские народные песни, издание М. Максимовичем. Часть первая. Москва : В Университетской типографии, 1834. XI. [1], 180 с.
36. Мифология. Большой энциклопедический словарь / гл. ред.: Е. М. Мелетинский. М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. 736 с
37. Мушкетик, Леся. Персонажі української народної казки / Л. Г. Мушкетик. 2014. К. : Укр. письменник, 2014. 360 с.
38. Народні пісні Чернігівщини у запису Валентина Дубравіна / упоряд. В. Г. Дубравін. Чернігів : [б. в.], 2001. 363 с.
39. Обрядові пісні Слобожанищини (Сумський регіон) / Фольклорні записи та упорядкування В.В. Дубравіна. Суми: Університетська книга, 2005. 446 с.
40. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян : извлечено из нынешнего народного быта / сост. Н. Маркевич. Киев: в Тип. И. и А. Давиденко, 1860. 171, [2] с.
41. Павелко С.П. Неофіційні жіночі найменування в антропоніміконі Гуцульщини // Записки з ономастики: зб. наук. праць / [відпов. ред. Ю.О.Карпенко]. Одеса: Астропринт, 2002. Вип. 6. С. 50–62.
42. Потебня А.А. Объяснения малорусских и сродных народных песен. Ч. II. Отдельный оттиск из «Филологических Записок». Варшава. В Типографии Михаила Земкевича, 1887.
43. Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре. Москва, 2000.
44. Пчилка Олена. Украинские колядки (текст волынский) // Киевская старина. – К., 1903. – Т. 80.
45. Свенціцький Іларіон. Різдво Христове в поході віків (Історія літературної теми й форми). Львів, 1933
46. Сивачук Н.П. Гуманські колядоспіви: колядки дівчині / упорядник Н.П.Сивачук. Умань: ПП Жовтий, 2010.

47. Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів / Укладач Д.П.Савчук. Передмова М.Д.Павлюка. Київ-Косів: Писаний Камінь, 2012. 152 с.
48. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 2 : Г-Ж / ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. 1971. 550 с.
49. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 3 : З / ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972. 744 с.
50. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 4 : І-М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с.
51. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 6 : П-Поїти / ред. тому: А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. 1975. 832 с.
52. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 10 : Т-Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. 658 с.
53. Словник української мови : [у 3 т.] / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко ; за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. Київ : Горно, 1927 - 1928. Т. 2 : Д-Й . – 3-тє вид., випр. й допов. 1927. XXIV, 439 с
54. Слово о полку Ігоревім / вступ. стаття і приміт. М. К. Гудзія ; упоряд. В. Л. Микитася. К. : Рад. письменник, 1955. 371 с. (Б-ка поета). І. Гудзій М. К. П. Микитась В. Л.
55. Слюсар Л. І. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок ХХ сторіччя / Л. І. Слюсар // Демографія та соц. економіка. 2011. No 2. С. 62–72.
56. Сосенко, Ксенофонт. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечора [Текст] / К. Сосенко. Львів : Сінто, 1994. 360 с.
57. Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір : культурологічна оповідь / К. Сосенко. Київ : Укр. письменник, 1994. 285 с.

58. Сумцов М.Ф. Слобожане : Історично-етнографічна розвідка / М.Ф. Сумцов. Харків : Видавництво «Союз», 1918. 240 с. : іл.
59. Сумцов, Н. Ф. Научное изучение колядок и щедривок [Электронная копия] / [соч.] Н. Ф. Сумцова. Электрон. текст. дан. (1 файл : 22,2 Мб). К. : Тип. А. Давиденко, 1886 (Харків: ХДНБ ім. В. Г. Короленка, 2016).
60. Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. К.: Наукова думка, 1980 р. Т. 26. С. 210 – 253.
61. Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. К.: Наукова думка, 1980 р., т. 28, с. 7 – 41.
62. Харьківська О.В. Суфіксальний словотвір апелятивних іменників в українських говорах Закарпаття. Дис. ... канд. філол. наук. Спец. 10.02.01 «Українська мова». Ужгород, 2015. 396 с.
63. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік: роман / післямова В. В. Павліва; худож.-оформлювач Л. П. Вировець. Харків : Фоліо, 2018. 484 с.
64. Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів: вибрані твори. Верховина : Редакція журналу (видавництво) «Гуцульщина», 2009. 353с.
65. Ягич В. Дунав-Дунай у слов'янській поезії народній / В. Ягич ; пер. з нім. І. Григоровича. Витяг із статті В. Ягича в «Archiv für slavische Philologie», 1876. Bd. 1, Hef. 2. S. 299–333, з дослівним перекладом місця про українські народні пісні (Див.: Правда. Письмо літературно-політичне. Число 1. У Львові, дня 15 січня 1877. С. 16–28; Число 2. У Львові, дня 31 січня 1877. С. 63–67).
66. D. Niewiadomski, Motyw orki złotym pługiem. Semantyka noworocznej kolędy gospodarskiej, “Etnolingwistyka”, t. 5, Lublin 1992.
67. Porucic A. Prehistoric roots of the romanian and South-East European traditions // Folklore. 2011. [28 p. 18]
68. Vincenz Stanisław. Na wysokiej połoninie. Warszawa : Instytut wydawniczy PAX, 1980. 580

ДОДАТКИ

Додаток А

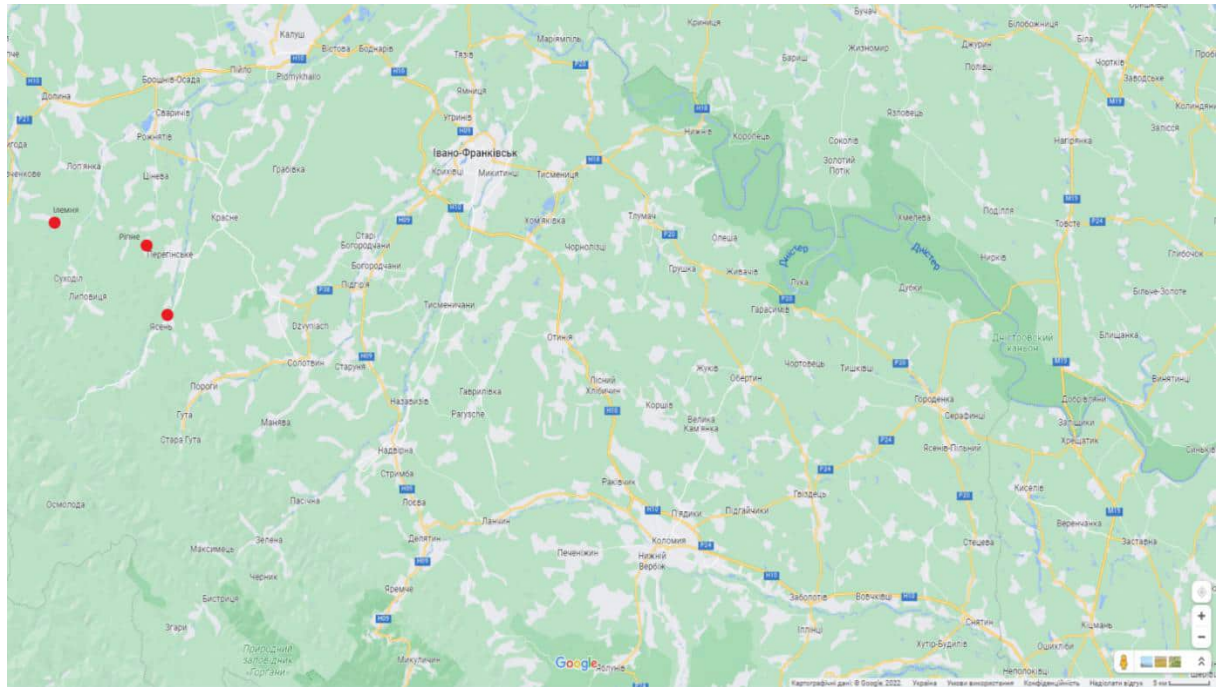

Рис. А. 1 Територія поширення адресатних колядок на Гуцульщині

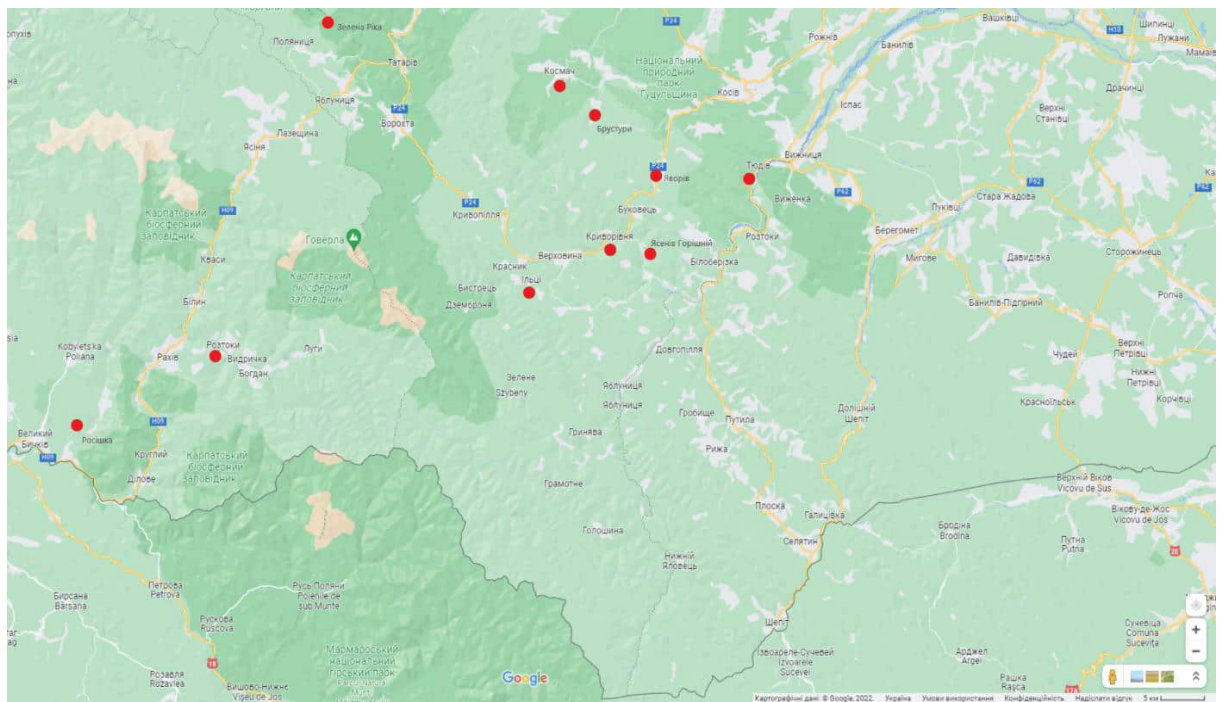

Рис. А. 2 Територія поширення адресатних колядок на Гуцульщині

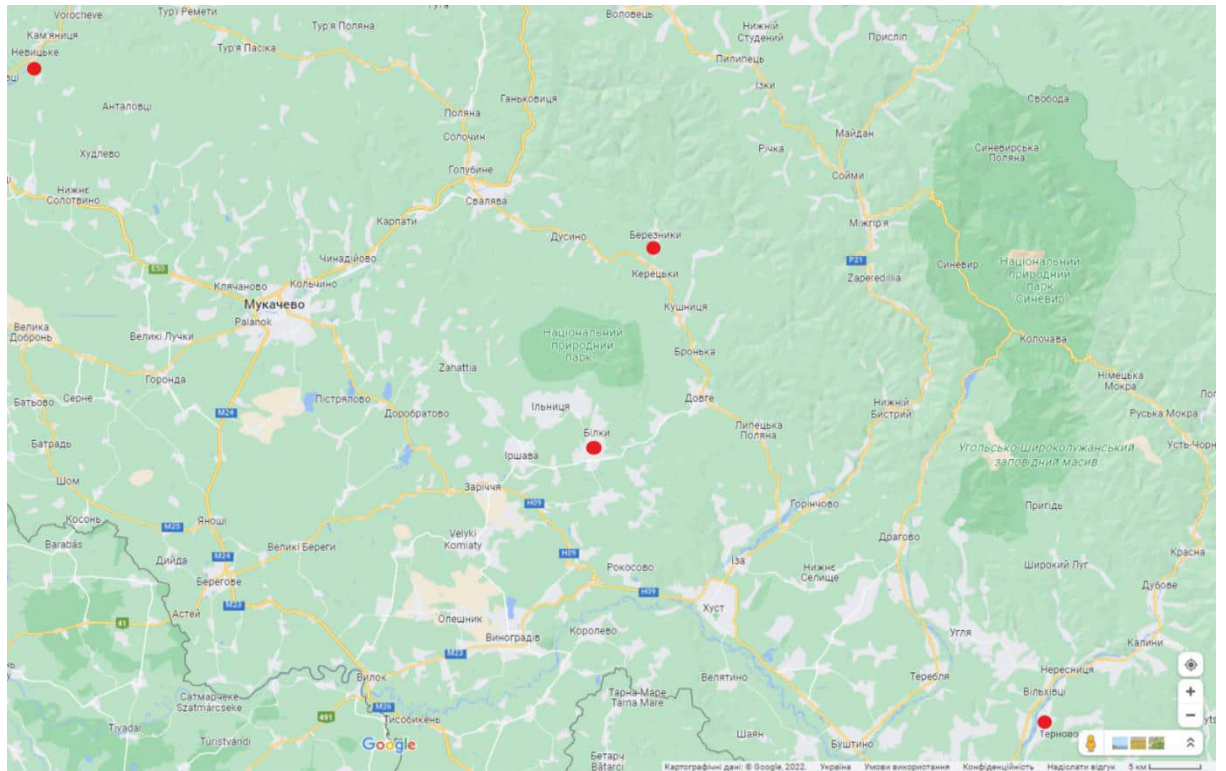

Рис. А. 3 Територія поширення адресатних колядок на Гуцульщині

Додаток Б

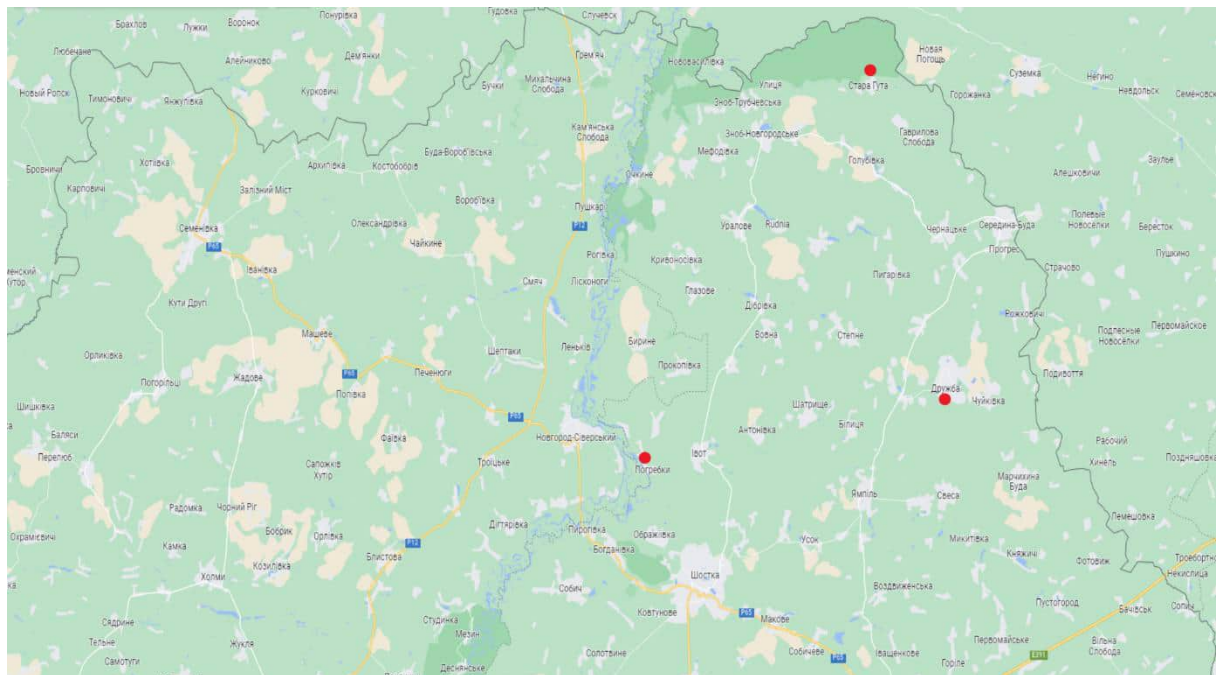

Рис. Б. 1 Територія поширення адресатних колядок на Слобожанщині

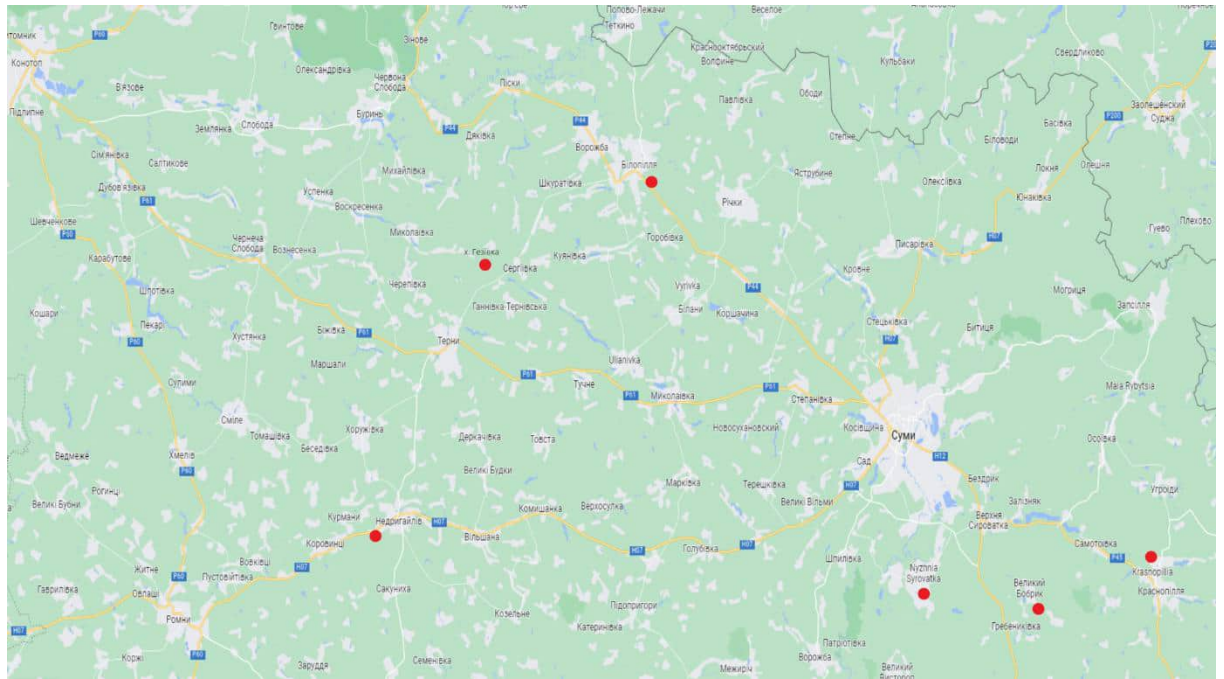

Рис. Б. 2 Територія поширення адресатних колядок на Слобожанщині

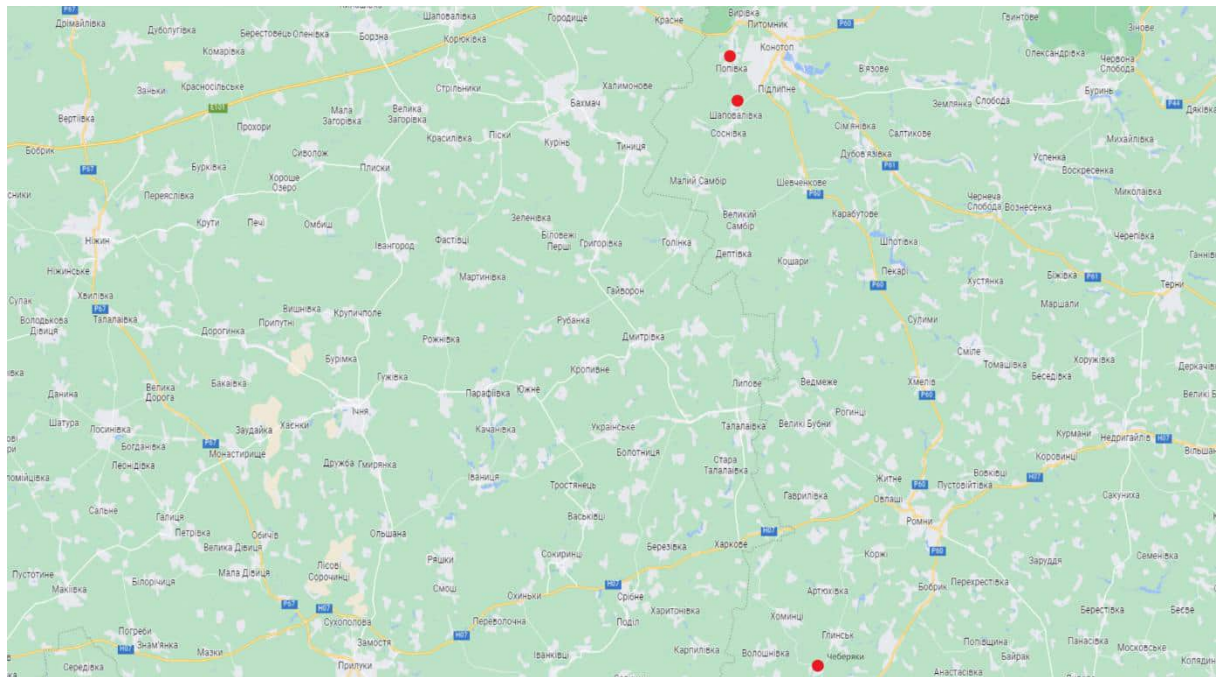

Рис. Б. 3 Територія поширення адресатних колядок на Слобожанщині

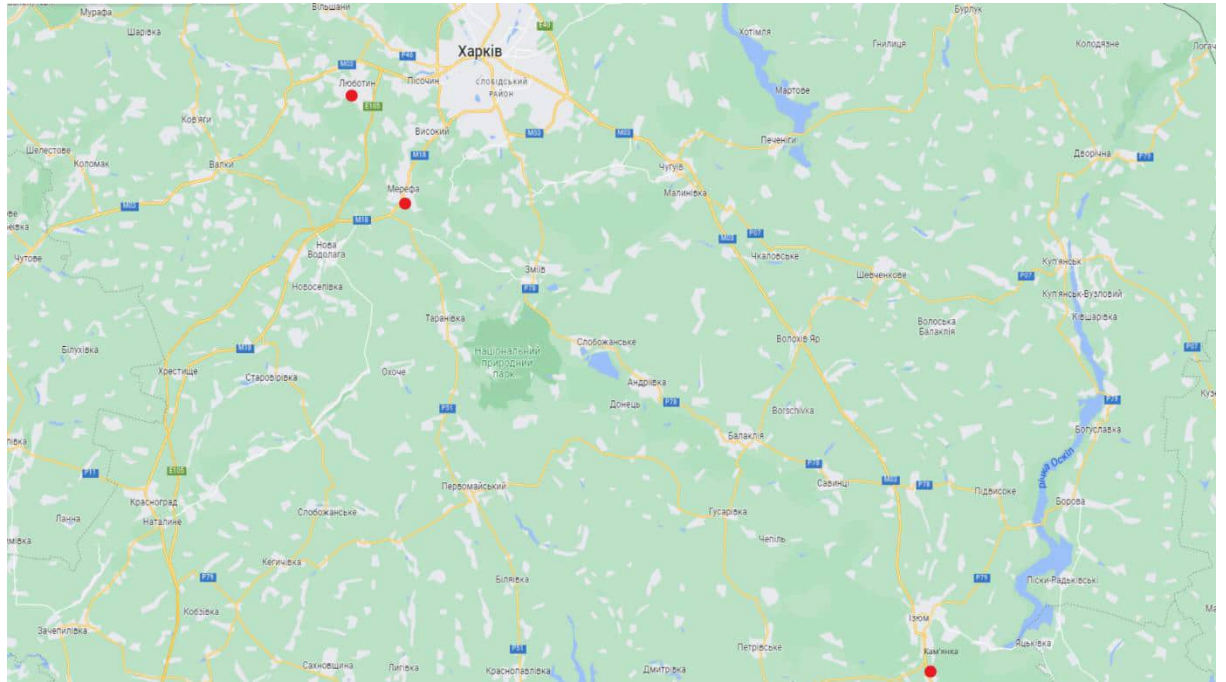

Рис. Б. 4 Територія поширення адресатних колядок на Слобожанщині

Додаток Г

**ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ АНТРОПОМОРФНИХ ПЕРСОНАЖІВ
У АДРЕСАТНИХ КОЛЯДКАХ І ЩЕДРІВКАХ ДІВЧИНИ ТА
ПАРУБКОВІ НА ГУЦУЛЬЩИНІ ТА СЛОБОЖАНЩИНІ**

КОЛЯДКИ АДРЕСОВАНІ <i>ПАРУБКОВІ</i> НА ГУЦУЛЬЩИНІ	КОЛЯДКИ ТА ЩЕДРІВКИ АДРЕСОВАНІ <i>ПАРУБКОВІ</i> НА СЛОБОЖАНЩИНІ	КОЛЯДКИ АДРЕСОВАНІ <i>ДІВЧИНІ</i> НА ГУЦУЛЬЩИНІ	КОЛЯДКИ ТА ЩЕДРІВКИ АДРЕСОВАНІ <i>ДІВЧИНІ</i> НА СЛОБОЖАНЩИНІ
ПАРУБОК	ПАРУБОК	ДІВЧИНА	ДІВЧИНА
ДІВЧИНА (4) МАТИ (4) БАТЬКО (4)	БАТЬКО (7)	ХЛОПЕЦЬ (4)	БАТЬКО (4)
	КОРОЛЬ (2) ТУРОК (2)	МАТИ (2) БАТЬКО (2)	МАТИ (2)
	МАТИ (1) ДІВЧИНА (1)	БРАТ (1)	ХЛОПЕЦЬ (1) ЗОЛОТНИК (1) КОВАЛЬ (1)

*У дужках зазначена кількість колядок, у яких фігурує персонаж.